

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**KO SE BOJI SMRTI JOŠ: EFEKAT PRIMINGA EDIPALNE
SITUACIJE NA KASTRACIONI STRAH**

Završni magistarski rad

Ime i prezime studenta: Bakir Hadžić

Mentor: Doc. dr. Nina Hadžiahmetović

Sarajevo, 2021.

Sadržaj rada

1. Uvod	1
1.1. <i>Edipov kompleks</i>	2
1.2. <i>Kastracijska anksioznost</i>	5
1.3. <i>Povezanost između straha od smrti i kastracijske anksioznosti</i>	7
1.4. <i>Povezanost između straha od smrti i moralnog ponašanja</i>	8
1.5. <i>Semantički priming edipalne situacije u prethodnim studijama</i>	10
2. Cilj, problemi i hipoteze	12
2.1. <i>Cilj</i>	12
2.2. <i>Problemi</i>	12
2.3. <i>Hipoteze</i>	13
3. Metodologija i istraživački postupak	13
3.1. <i>Nacrt istraživanja</i>	13
3.2. <i>Uzorak</i>	14
3.3. <i>Instrumentarij</i>	14
3.3.1 <i>Instrumenti za mjerenje straha od smrti</i>	14
3.3.2 <i>Instrumenti za mjerenje moralnih prosudbi</i>	15
3.3.3 <i>Scenariji za semantički priming</i>	16
3.3.4 <i>Upitnik općih informacija</i>	17
3.4. <i>Postupak</i>	18
4. Rezultati	19
4.1 <i>Deskriptivni podaci</i>	19
4.2 <i>Provjera semantičkog priminga</i>	22
4.3 <i>Dvosmjerna ANOVA testiranja</i>	25
4.3.1 <i>Dvosmjerna ANOVA na Collet-Lester skali procjene straha od smrti</i>	26
4.3.2 <i>Dvosmjerna ANOVA na ATIS skali procjene stavova prema nevjeri</i>	28
4.3.3 <i>Dvosmjerna ANOVA na MELS skali svakodnevnih moralnih dilema</i>	30
4.3.4 <i>Dvosmjerna ANOVA na DAS skali procjene straha od smrti uslijed oboljenja COVID-19</i>	32
5. Diskusija	34
6. Zaključci	38
7. Literatura	39
8. Prilozi	44

Ko se boji smrti još: efekat priminga edipalne situacije na kastracioni strah

Bakir Hadžić

SAŽETAK

Cilj ovog rada bio je empirijski provjeriti da li semantički priming situacijama edipalne pobjede ili edipalnog poraza vodi do povećanja straha od smrti ili do promjena u moralnim prosudbama ispitanika. Semantički priming induciran je kratkim scenarijima koje su u svojim radovima koristili Hunyady, Josephs i Jost (2008), a kao mjere straha od smrti korištene su revidirana Collet-Lester skala straha od smrti, te Templerova DAS skala straha od smrti, koja je za potrebe ovog istraživanja, prilagođena za mjerenje straha od smrti povezanog sa oboljenjem COVID-19. Za procjene moralnih prosudbi korištene su dvije skale, ATIS skala koja mjeri stavove prema seksualnoj nevjeri, te prilagođena MELS skala za mjerenje svakodnevnih moralnih dilema. Prikupljanje podataka provedeno je u online formi na općoj populaciji, te je uključivalo $N=369$ ispitanika sa prosječnom dobi $M=27.78$, ($SD=0.52$). Od ukupnog broja ispitanika, 178 je muškog, a 191 ženskog spola. Da bi se ispitale postavljene hipoteze, na podacima je provedena dvosmjerna faktorijalna ANOVA. Nalazi istraživanja su pokazali glavni efekat semantičkog priminga na stavove prema nevjeri, odnosno da ispitanici u situaciji edipalnog poraza imaju statistički značajno manje permisivne stavove prema seksualnoj nevjeri, nego ispitanici u situacijama edipalne pobjede i u kontrolnoj situaciji. Na ostalim skalama nisu pronađene značajne razlike na nivou istraživačkih situacija. Pokazan je i glavni efekat spola na strah od smrti i stavove prema nevjeri, odnosno da ženske ispitanice imaju statistički značajno veći stepen straha od smrti nego muški ispitanici, te da muški ispitanici imaju značajno permisivnije stavove prema seksualnoj nevjeri. Na skali za procjenu svakodnevnih moralnih dilema nije pronađena značajna razlika između spolova. U sklopu rada, predstavljena su i ograničenja istraživanja, te su ponuđene određene smjernice i preporuke za buduća istraživanja.

Ključne riječi: Edipov kompleks, strah od smrti, kastracijska anksioznost, moralne dileme, semantički priming

1.Uvod

Kao što to sam naslov rada upućuje, kroz ovaj rad eksperimentalno ćemo pokušati ispitati uticaj semantičkog priminga edipalnim situacijama na strah od smrti te na moralne prosudbe ispitanika. Sa ciljem boljeg razumijevanja logičkog slijeda teoretskih pretpostavki na kojima se rad zasniva, u uvodnom dijelu najprije ćemo ukratko predstaviti osnovne teoretske okvire edipovog kompleksa kao centralne i polazišne tačke našeg rada. Također, navesti ćemo i rezultate nekoliko studija koje su se bavile temom edipovog kompleksa kao i par studija slučaja koje je predstavio Sigmund Freud.

S obzirom da se edipov kompleks razriješava pojavom kastracijske anksioznosti uslijed koje pojedinac odustaje od edipalnih tendencija, kastracijska anksioznosti je druga teoretska cjelina koju razmatramo u uvodnom dijelu. Osim teoretskih okvira, u ovom dijelu bit će razmotrene i faze prolaska pojedinca kroz intrapsihički konflikt kastracijske anksioznosti kao i moguće konsekvence manje ili više uspješnog suočavanja sa ovim konfliktom. Dodatno, prikazani su i rezultati nekoliko studija koje su se bavile temom kastracijske anksioznosti.

Uzimajući u obzir tumačenje psihodinamske teorije prema kojem se u osnovi straha od smrti zapravo krije potisnuti kastracijski strah, u trećem dijelu uvoda razmatramo povezanost straha od smrti i straha od kastracije. U ovom poglavlju od posebnog interesa za ovaj rad jeste istraživanje Sarnoffa i Corwina iz 1959. godine u kojem su pokazali da postoje osnove za pretpostavku o povezanosti straha od kastracije i straha od smrti, odnosno da je strah od smrti svojevrsna svjesna manifestacija nesvjesnog i potisnutog straha od kastracije.

Dalje razmatramo postavke teorije upravljanja strahom (terror management theory – TMT; Solomon, Greenberg i Pyszczynski, 2015) i povezanost između straha od smrti i moralnog ponašanja. TMT teorija nastoji objasniti kako se ljudi suočavaju sa strahom od smrti usvajanjem ali i stvaranjem različitih kulturalnih svjetonazora koji imaju za cilj umanjiti egzistencijalnu opasnost za svakoga ko se pridržava i slijedi pravila i norme te kulture. Mišljenja smo da bi potvrđene istraživačke hipoteze naše studije osim Psihodinamskom teorijom ličnosti mogle biti objašnjene i postavkama TMT teorije.

I na kraju, posljednji dio uvoda obuhvata rezultate prethodnih studija (Hunyady, Josephs i Jost 2008., Josephs, Katzander i Goncharova 2016) koje su koristile metod semantičkog priminga edipalnim situacijama, te možemo reći da je naš rad svojevrsno istraživanje začeto na tragu rezultata navedene dvije studije.

1.1. Edipov kompleks

Sigmund Freud je veliki broj svojih teorijskih postavki temeljio na iskustvima, koja je osvijestio u svom sjećanju, te pronalaskom analognih iskustava kroz širok spektar literature, naročito u grčkoj mitologiji, nakon čega je spoznao univerzalnost tih iskustava. Tako je 1897. godine, nakon što je odgledao Sofoklovu tragediju "Kralj Edip", u pismu svom prijatelju Willhelmu Fliess-u, zapisao: "U sebi sam našao konstantnu ljubav prema majci, i zavist prema ocu. Sad uviđam da je ovo univerzalan slučaj za rano djetinjstvo." (Freud, 1897, prema Masson, 1985, str 271).

Tokom narednih godina, Freud će dodatno razrađivati ovu misao, koja će postati jedna od centralnih postavki psihodinamske teorije, i prvi put je razmatrati u knjizi "Tumačenje snova" 1900. godine, a 1910. u članku "Osobit tip ljubavnih objekata kod ljudi" skovat će i naziv Edipov konflikt prema protagonistu iz Sofoklove tragedije, mitskom kralju Tebe koji je, ne znajući to, ubio svoga oca i oženio se svojom majkom (Freud, 1973). Prvi detaljan opis onoga što će kasnije nazvati Edipovim kompleksom, Freud nudi 1905. godine u radu "Tri eseja o ljudskoj seksualnosti", gdje ovaj razvojni konflikt svrstava u falusnu fazu psihoseksualnog razvoja, između 3. i 6. godine, kada je izvor djetetove ugone njegov polni organ.

Kako navodi Fulgosi (1997), za Freuda mit o Edipu ilustrira nesvjesnu težnju svakog djeteta da posjeduje roditelja suprotnog spola i da se istovremeno riješi roditelja istog spola - majka ili njena zamjena predstavlja objekt sinovljeve ljubavi. Ona mu je pružala ugodu i zadovoljenje od rođenja. On je želi posjedovati onako kako je posjeduje i otac, pokušava je zavesti pokazivanjem penisa, što pokazuje da želi zauzeti mjesto i preuzeti ulogu svog oca u odnosu prema njoj. Zbog toga mu otac postaje suparnik i glavni neprijatelj kojeg bi trebalo ukloniti. Sin je međutim svjestan prednosti i nadmoći svog oca i shvaća da on neće tolerisati njegove prohtjeve i želje u odnosu na majku. On se zbog toga počinje pribojavati oca i mogućnosti da će mu on odsjeći spolni organ. Taj strah ili tjeskobu od gubitka spolnog organa, Freud naziva kastracijskom tjeskobom. Zbog te tjeskobe sin odustaje od svojih želja prema majci. Edipov se konflikt razrješava na način da dječak represira ili potisne iz svijesti u podsvijest ili nesvjesno, svoje želje prema majci i počinje se identificirati sa ocem. Identifikacija znači da počinje preuzimati njegove karakteristike i poprima neka njegova obilježja. Freud smatra da sin na taj način, poprimajući obilježja svog oca, indirektno i nesvjesno ostvaruje posjedovanje svoje majke kao objekta svoje ljubavi. Međutim, takvom introjektivom očeva ponašanja i njegovih obilježja, sin ustvari introjicira društvene norme i

pravila ponašanja, a to znači da se kroz takvu identifikaciju s ocem razvija sinovljevi superego. Superego je dakle tekovina uspješno riješenog Edipovog konflikta, pod pritiskom tjeskobe od kastracije.

Zanimljiva je činjenica da je prvi slučaj Edipovog kompleksa koji je Freud predstavio u radu "Fragment analize jednog slučaja hysterije" (1905), zapravo slučaj djevojčice Dore, gdje Freud predstavlja Dorino neobično obožavanje oca i brata zbog "zavisti na penisu", ženskom pandanu kastracijske anksioznosti. S obzirom da kod djevojčica tokom ove faze psihoseksualnog razvoja ne dolazi do kastracijske anksioznosti, kao što je to slučaj kod dječaka, prema Freudovim pretpostavkama, razvoj superega kod njih se odvija potpuno drugim tokom i nikada se ne razvije kao kod dječaka. Kako to detaljno i opširno iz Freudovih radova tumači Stiver (1986), u najranijim godinama života, u preedipalnoj fazi razvoja, djevojčice skoro da se i ne razlikuju od dječaka, te su po svojoj orijentaciji poprilično maskuline. Njihova ljubav kao i erotski interes, usmjereni su prema roditelju istog spola, odnosno majci koja zadovoljava njihove potrebe i pruža im potrebnu skrb. Ovakva usmjerenost djevojčica u preedipalnoj fazi prema majci, identična je onoj koja se javlja kod dječaka tokom preedipalne i edipalne faze. Međutim, u određenom stepenu psihoseksualnog razvoja, djevojčice oko četvrte godine života, postaju svjesne anatomske razlike između njih i dječaka, odnosno postaju svjesne da ne posjeduju spolni organ koji posjeduju i dječaci. Penis kao falus, simbolizira dominantnost, te djevojčice osjećaju da su uskraćene za nešto vrlo važno. Kod dječaka u tom periodu javlja se strah od kastracije, dok se kod djevojčica "kastriacija već desila", te djevojčice razvijaju zavist na penisu prema dječacima. Osjećajući zavist na penisu, počinje njihova fokusiranost na oca koji posjeduje ovaj polni organ, za razliku od majke koju krive za njihov nedostatak penisa. Za razliku od dječaka, kojima je tokom cijelog edipalnog konflikta erotski interes usmjeren prema majci, kod djevojčica u ovom periodu dolazi do promjene, djevojčice osjećaju bijes i razočaranost prema majci, te svoj erotski interes preusmjeravaju na oca. U poređenju sa dječacima, kod djevojčica ne dolazi do tako snažnog uticaja koji će okončati ovaj konflikt, kao što je to slučaj sa kastracijskom anksioznosti kod dječaka, te će zbog toga edipalni konflikt trajati znatno duže i neće rezultirati identifikacijom sa majkom u istoj mjeri koliko kod dječaka i njihovih očeva. Samim time, kao posljedica nepotpune identifikacije, odnosno nedostatka straha koji će motivirati ovaj proces, djevojčice usvajaju u znatno manjoj mjeri moralne vrijednosti njihovih majki i okoline, tako da se pretpostavlja, da i njihovi moralni standardi nisu razvijeni kao što je to slučaj sa dječacima (Stiver, 1986).

Svojim pretpostavkama Freud je tih godina privukao ogromnu pažnju na svoj rad, te su uskoro uslijedile i mnoge empirijske provjere njegovih postavki. Veliki broj istraživanja Edipovog kompleksa uključivao je mjerenje kastracijske anksioznosti, te ćemo više sličnih istraživanja prikazati u sljedećem odjeljku.

Pitcher i Prelinger (1963) su proveli ispitivanje u kojem su pronašli da su, u uzrastu 3 – 6 godina, dječaci zaista više zabrinuti u vezi sa fizičkim povredama, nego je to slučaj s djevojčicama. Friedman (1952) je istraživao kako će djeca na istom uzrastu završiti scenarije priča u različitim uvjetima. U uvjetu kada su usred ugodne aktivnosti sa roditeljem suprotnog spola i tada im se pridruži roditelj istog spola, znatno tužnije i agresivnije završavaju priču. Suprotno od toga, kada se nalaze usred ugodne aktivnosti sa roditeljem istog spola i tada im se priključi roditelj drugog spola, scenarije završavaju znatno pozitivnije. Zanimljiv je nalaz istraživanja Watsona i Getza (1990) koji su tražili od roditelja djece uzrasta 3 – 6 godina da bilježe agresivne ili privržene reakcije djece prema njima tokom jedne sedmice. Rezultati su pokazali znatno veću privrženost prema roditelju suprotnog spola, i veću agresivnost prema roditelju istog spola, osim za uzrast šestogodišnjaka.

Sam Freud, kao što je već poznato, nije bio sklon podvrgavati svoje postavke empirijskim provjerama, nego ih je elaborirao kroz prikaze slučaja sa kojima se susretao u praktičnom radu. Najpoznatiji slučaj Edipovog kompleksa koji je Freud prikazao svakako je slučaj ‘malog Hansa’ koji je objavio u radu ‘Analiza fobije jednog petogodišnjeg dječaka’ (1909), gdje opisuje Hansov prolazak kroz falusnu fazu psihoseksualnog razvoja. Hans je od svoje treće godine pokazivao fascinaciju muškim polnim organom, te u dobi od tri godine, nakon majčine prijetnje kastracijom, u težnji da ga odvikne od onanisanja, mali Hans počinje pokazivati simptome kastracijskog straha. Tako u snovima počinje da strahuje od konja, koji ima veliki penis i koji ga želi ugristi. U ovom slučaju, mali Hans zapravo svoju neurotičku anksioznost zbog straha od kastracije nesvjesno premješta sa svog oca čije je nadmoći svjestan, na njegovu latentnu zamjenu u snu, u ovom slučaju konja koji bi ga ugrizao, odnosno kastrirao zbog njegove želje da posjeduje majku. Također, u Hansovim snovima Freud nalazi premještenu sliku oca na žirafu, gdje žirafin veliki vrat zapravo predstavlja očev penis na kojem mu Hans zavidi. Kako Freud navodi (2014): ‘*Iz asocijacijskih puteva kojima se ovaj prijenos odvija, možemo otkriti i Hansove motive. Mržnja, proizašla zbog suparništva oko majke, ne može da se u duševnom životu dječaka bezgranično širi, ona se bori sa nježnošću i divljenjem za tu osobu koje postoji još od malena, dijete se nalazi u dvosmislnom – ambivalentnom osjećajnom stavu prema ocu, i u tom ambivalentnom sukobu doživljava olakšanje kada svoje neprijateljske i bojažljive osjećaje prenese na neki surogat za oca.*’ (str. 145).

Studija slučaja malog Hansa jedna je od najpoznatijih studija slučaja u kojoj je Freud predstavio svoju interpretaciju Edipovog kompleksa, odnosno intrapsihičkog konflikta kroz koji je mali Hans prolazio, te je kao takva jako često analizirana i podložena mnogim kritikama. Vrlo zanimljiv detalj u ovoj studiji jeste naglašavanje stvarne kastracijske prijetnje kojoj je majka kao objekat edipalnog interesa izložila malog Hansa, a da je, prema Freudovom tumačenju, nesvjesni strah od kastracije kod malog Hansa, ipak dolazio od oca, što je detaljnije predstavljeno u sljedećem odjeljku.

1.2. *Kastracijska anksioznost*

Prvi put opisan od strane Freuda 1908. godine, kastracijski kompleks, odnosno kastracijska anksioznost, posljedica je psihoseksualnog razvoja djeteta, nastala uslijed zapažanja anatomskih razlika između spolova; dječaci postaju svjesni da djevojčice ne posjeduju penis, te vjeruju da su za kaznu kastrirane. Anksioznost zbog prijetnje kastracijom, prema Freudovom viđenju, glavni je pokretač razvoja pojedinčevog superega - dječak ne želi biti kažnjen od strane oca, počinje slijediti pravila i norme iz svog okruženja, te započinje proces identifikacije sa ocem kao modelom uspješnog muškarca koji je dominantan i koji je pridobio naklonost i pažnju majke.

Nasio (1998, prema Santamaría 2018) navodi četiri faze stvaranja kastracijskog kompleksa kod muškaraca. Preduvjet za mentalno iskustvo kastracije jeste uvjerenost u univerzalnost posjedovanja penisa. U prvoj fazi nastanka straha od kastracije, prisutna je uvjerenost da svi imaju penis, bez obzira na spol. U drugoj fazi, dječak doživljava verbalnu prijetnju usmjerenu na penis. U trećoj fazi, dječak razvija ideju da su njegove genitalije ugrožene, ukoliko ima erotske reakcije, dok u četvrtoj fazi, dječak saznaje da djevojčice ne posjeduju spolni organ kao i on, te razvija strah da i on može biti kastriran kao i one. Tokom četvrte faze, kada dječak spoznaje ovu mogućnost, tada zapravo nastaje strah od kastracije. Kastracijska anksioznost uzrokuje da dječak potisne svoje želje za posjedovanjem majke i usvoji moralna načela oca, nakog čega slijedi period latencije, koji se završava ulaskom u pubertet i ponovnim javljanjem seksualnih motiva, ali ovaj put prema dostupnim objektima tih želja, najčešće prema vršnjacima suprotnog spola (Eysenck i Wilson, 2014).

U svom članku "Osobit tip ljubavnih objekata kod ljudi" iz 1910. godine, Freud iznosi svoju pretpostavku da izrazito prisutan strah od kastracije tokom procesa razrješenja Edipovog kompleksa, uparen sa već postojećim biološkim predispozicijama, može voditi do toga da dječak ne odustaje samo od težnje za posjedovanjem majke, nego i sličnih objekata seksualne težnje, u ovom primjeru žena, uslijed čega se fokus seksualnih težnji pomjera na osobe istog spola, rezultirajući homoseksualnošću. Osim uloge u potencijalnom razvoju homoseksualnosti, prema Freudu, strah od kastracije kod muškaraca, kao i zavist na penisu kod žena, nalaze se u osnovi skoro svih neurotičnih kao i psihotičnih poremećaja te ima vrlo važnu ulogu i u razvoju fetiša i erotskih sklonosti pojedinca.

Nakon što je Freud predstavio svoje viđenje važnosti i uloge kastracijske anksioznosti, psihoanalitički orijentisani terapeuti počinju da je široko primjenjuju u svom tumačenju kliničkih fenomena kao i istaknutiji fokus u psihoterapijskoj praksi (Eysenck i Wilson, 2014).

Empirijska istraživanja kastracijskog straha su u velikoj mjeri u skladu sa Freudovim pretpostavkama. Hattendorf (1932) izvještava da je drugo najčešće pitanje koje djeca u uzrastu između 2 – 5 godina pitaju svoje majke vezano za spolne razlike između dječaka i djevojčica. Levy (1940), nakon provođenja intervjua kroz igru s lutkama, izvještava da je tipična reakcija dječaka, kada saznaju primarne spolne razlike, povećana kastracijska anksioznost, dok su kod djevojčica prisutni zavist i destruktivni impulsi prema penisu. Huschka (1942) svojim radom izvještava da 73% roditelja, nakon primijećenog onanisanja dječaka, reaguje prijetnjama destruktivnim povredama penisa. Blum (1949) je proveo istraživanje korištenjem Blacky testa na uzorku studenata i zabilježio znatno veći nivo kastracijske anksioznosti među studentima, nego među studenticama. Vjerovatno jedno od najpoznatijih istraživanja u skladu sa Freudovim postavkama u vezi sa kastracijskom anksioznosti, proveo je Schwartz (1956). Koristio je TAT za mjerenje kastracijske anksioznosti i došao do rezultata da homoseksualni muškarci imaju značajno veći nivo kastracijskog straha od heteroseksualnih muškaraca, što je u skladu sa Freudovim pretpostavkama da se u pozadini heteroseksualnosti nalazi strah od kastracije, uparen sa biološkim predispozicijama. U drugom dijelu istraživanja, Schwartz je, koristeći se istim metodom, uporedio muške i ženske ispitanike, te je pronašao da muški ispitanici pokazuju značajno veći nivo kastracijske anksioznosti nego je to slučaj sa ženskim ispitanicima. Fokus istraživača na ovom području vrlo često je bio usmjeren i na analizu sadržaja snova. Jedno takvo istraživanje proveli su Hall i Van de Castle (1956) bilježeći i analizirajući sadržaj snova kod studenata i studentica i potvrdili svoje hipoteze da će kod muškaraca biti više izraženi strahovi od kastracije nego kod žena, dok će kod žena u snovima više biti izraženi zavist zbog penisa i želja za kastriranjem.

Kasnije u svojim radovima i sam Freud je naglašavao da mogu postojati i drugi razlozi, temeljeni na stvarnim životnim događajima i iskustvima zbog kojih se dijete može plašiti gubitka vrlo važnog organa, ali nikada nije napustio ideju da strah od genitalne kastracije igra ključnu ulogu u procesu potiskivanja hostilnih i erotskih nagona tokom faze edipalnog konflikta (Santamaría 2018).

1.3. Povezanost između straha od smrti i kastracijske anksioznosti

“Smrt je negativna apstrakcija koja uključuje i vrijeme te kao takva ne može biti nesvjesna misao. Ako se ljudi boje smrti, ove strahove treba shvatiti kao sekundarne, kao indikatore drugih, ‘dubljih’ strahova, uglavnom straha od kastracije“. (Freud, 1926, prema Silverman, 2015, str.245).

U odsustvu naročitih vanjskih stimulusa, muškarci kojima je tokom djetinjstva bilo ozbiljno i često zapriječeno kastracijom, mogu patiti od hronične anksioznosti. Takva anksioznost proizilazi iz njihovih hronično potisnutih seksualnih želja za kontaktom sa ženama koje konstantno teže da se probiju do svjesne razine. Prirodno, takvi pojedinci obično ne znaju da su upravo njihovi potisnuti seksualni motivi ti koji motiviraju ovu anksioznost, niti su svjesni da je kastracija, opasnost od koje strahuju. Hipohondrija je izvrstan klinički primjer kako jak, ali nesvjestan, kastracijski strah, može biti indirektno izražen kroz svjesne strahove od mogućih infektivnih oboljenja ili tjelesnih simptoma. Nesvjesni kastracijski strah, osim što se može manifestirati kao svjesni strah od tjelesnih povreda, može se izraziti i kao strah od najteže posljedice povrede, to jest smrti (Sarnoff i Corwin, 1959). S obzirom da strah od kastracije proizilazi iz pojedinčevog straha da će zbog svoje seksualne želje biti kažnjen kastracijom, Sarnoff i Corwin (1959) su pretpostavili da će sa porastom kastracijskog straha, zbog povećane seksualne pobuđenosti, doći i do povećanog straha od smrti. Tako su, u prvoj fazi istraživanja, najprije koristeći se projektivnim Blacky testom, utvrdili kod svakog ispitanika stepen straha od kastracije, i posebno konstruisanom skalom, stepen straha od smrti. U skladu s dobijenim rezultatima, formirali su dvije grupe, jednu su činili ispitanici sa visokim stepenom straha od

kastracije, dok su drugu grupu činili ispitanici sa niskim stepenom straha od kastracije. U drugoj fazi eksperimenta, nakon perioda od četiri sedmice, ispitanici iz obje grupe imali su zadatak da procjenjuju estetsku vrijednost prikazanih fotografija. Polovini ispitanika iz svake grupe prikazane su fotografije obnaženih žena (visoko seksualno uzbuđenje), a drugoj polovini, fotografije obučenih žena (nisko seksualno uzbuđenje). Rezultati koje su dobili bili su u skladu sa predviđanjima Freudove teorije. Ispitanici koji su bili u grupi visokog straha od kastracije, nakon što su bili izloženi fotografijama visokog seksualnog uzbuđenja pokazivali su i veće povećanje straha od smrti u odnosu na prvo mjerenje, nego ispitanici iz grupe sa niskim stepenom straha od kastracije. Kada je nivo seksualnog uzbuđenja bio nizak, među grupama nije bilo značajne razlike. Ovakvi rezultati pokazuju određenu opravdanost pretpostavke da se, sa dozom opreza, strah od smrti može posmatrati kao indirektna manifestacija straha od kastracije.

Ukoliko pretpostavimo da je strah od smrti zaista samo svjesno iskazani potisnuti strah od kastracije, to nam otvara mnoštvo novih vidika, kako u teoretskom smislu, tako i u eksperimentalnom, jer bi se strah od kastracije mogao na jednostavniji način indirektno mjeriti, te podvrgnuti eksperimentalnim provjerama. U tom smislu, u ovom radu se, uvažavajući prethodne napomene, strah od kastracije operacionalizira ultimativnim strahom od smrti, te se nastoji ispitati da li je takav strah povezan sa moralnim stavovima pojedinaca. Osim psihodinamskog tumačenja usvajanja moralnih načela koje smo već naveli, povezanost straha od smrti i/ili straha od kastracije može biti posmatrana i sa aspekta nekih drugih teorija moralnog ponašanja koje ćemo razmotriti u sljedećem poglavlju.

1.4. Povezanost između straha od smrti i moralnog ponašanja

Moralni principi mlade osobe tokom odrastanja podučavaju koje je to ponašanje za ljude “dobro”, “poželjno”, “pravedno”, “ispravno” ili “etično” (Haidt i Kesebir, 2010). Dugi niz godina vjerovalo se da je moralnost jedinstvena ljudska karakteristika. Ranije generacije naučnika pretpostavljale su da moralnost zahtijeva kognitivne kapacitete koji su jedinstveni

našoj vrsti i da relativno mali broj ljudi uopće posjeduje dovoljno tih kapaciteta da bi rezonirao na najvećem moralnom nivou (Yetzer, Pyszczynski i Greenberg, 2018).

Danas na moralnost gledamo kao na nešto evolucijski utemeljeno, odnosno u pojedinca internalizirano tokom odrastanja procesom moralizacije. Sjeme moralnosti začeto je evolucijskom adaptacijom koja je nametala red i socijalnu harmoniju među životinjama koje su živjele u grupama sa ciljem osiguranja opstanka i razmnožavanja vrste; takva ponašanja zabilježena su među vrstama kao što su čimpanze, gorile, vukovi, pa čak i šišmiši (De Wall, 1996, prema Yetzer i sur., 2018). Osjećaj sigurnosti koji donosi život u zajednici dolazio je sa pravilima zajednice kojoj se pojedinac želio prikloniti. Tako su procesom evolucije upareni osjećaj sigurnosti i moralna pravila (Haidt i Joseph, 2008).

Prema postavkama TMT teorije (Terror Management Theory; Solomon, Greenberg i Pyszczynski, 2015) iako ljudska vrsta dijeli mnogo evolucijskih adaptacija sa drugim vrstama, uključujući tjelesne i motivacijske sisteme čija je ultimativna funkcija održati nas u životu, naš kapacitet za simboličko i apstraktno mišljenje čini nas drugačijim od svih drugih živih bića. Takva sofisticirana i profinjena inteligencija je adaptivna jer povećava ponašajnu fleksibilnost i pomaže nam riješiti različite životne izazove, ali istovremeno, čini ljudska bića nepovratno svjesnim vlastite smrtnosti, te da smrt može doći u bilo koje vrijeme, kao posljedica mnogih nepredvidivih i nekontrolisanih događaja. Međutim, ljudi koriste iste intelektualne sposobnosti da bi se nosili sa tim strahom, stvarajući kulturalne svjetonazore. Kulturalni svjetonazori u tom smislu predstavljaju niz vjerovanja, vrijednosti, koncepata i ideja koji ljudima pružaju smisao, značajnost i svrhu života, standarde kojim vrijednjuju svoja ponašanja, te nadu da će oni koji žive po tim kulturalnim propisima i normama ostvariti doslovnu ili simboličku besmrtnost (Pyszczynski, Solomon i Greenberg, 2015). Kulturalni svjetonazori usvajaju se kroz proces socijalizacije kroz život i zavise od pojedinčevih jedinstvenih životnih iskustava. Najčešće se usvajaju od roditelja, vršnjaka, učitelja ili drugih značajnih osoba iz pojedinčeve okoline, kao norme ponašanja u zajednici, koje pojedinac mora poštivati u skladu sa osiguravanjem vlastite sigurnosti (Yetzer i sur., 2018). S obzirom da je jedan od najvećih životnih strahova, strah od smrti, prema TMT teoriji, sa povećanom salijentnosti o smrtnosti, kod pojedinca bi trebalo doći do povećanog prihvatanja grupnih normi, odnosno moralnijeg rasuđivanja (Cuillier, 2009).

Prethodno navedena postavka, u okvirima TMT teorije je široko ispitivana i provjerena nizom istraživanja. Jedno od prvih istraživanja, pokazalo je da u eksperimentalnim uvjetima, sudije nakon što im je povećana svijest od smrtnosti, donose znatno duže i teže presude ženama optuženima za prostituciju, što se može povezati sa moralnim prosudbama (Rosenblatt, Greenberg, Solomon, Pyszczynski i Lyon, 1989). Podsjećanje na smrtnost u istraživanju koje

su proveli Landau, Goldenberg, Greenberg, Gilath, Solomon i sur. (2006) vodi do povećanja negativnih evaluacija seksualno provokativno obučениh žena. Cuillier (2009) je kod studenata novinarstva inducirao strah od smrti i dobio rezultate da su ti studenti imali znatno moralnije prosudbe nego kontrolna grupa. Tremoliere, DeNeys i Bonnefon (2012) su ispitanike izlagali strahu od smrti i dobili rezultate u kojima su ti ispitanici donosili znatno manje utilitarističke prosudbe u moralnim dilemama. Taylor i Burke (2012) su studente psihologije izlagali pričama o vlastitoj smrtnosti ili pričama o odlasku kod zubara. Rezultati studije su pokazali da studenti koji su izloženi sadržajima povezanim sa vlastitom smrću, moralne dileme prosuđuju dosta strožije, te također imaju i znatno konzervativnije političke stavove.

Prema tvrdnjama TMT teorije, ljudima je potreban osjećaj sigurnosti i vlastitog samopoštovanja jer im ovi osjećaji služe kao štit od anksioznosti. Samopoštovanje umanjuje anksioznost jer zapravo predstavlja simbolički produžetak osnovnog mehanizma privrženosti. "Bivanje dobrim" u očima drugih tokom djetinjstva, signalizira emocionalnu bliskost sa zaštitničkim figurama privrženosti što smanjuje pojedinčev strah. Sa odrastanjem i prelaskom u odraslu dob, iste asocijacije između bivanja dobrim i bivanja sigurnim se proširuju na šire kulturne i moralne standarde, što zauzvrat osigurava sigurnost u društvu u kojem pojedinac egzistira (Routledge i Vess 2018).

1.5. Semantički priming edipalne situacije u prethodnim studijama

Sa ciljem provjere da li bi povećani strah od smrti uzrokovao moralnije stavove ispitanika kao što je to slučaj kroz istraživanja u prethodnom poglavlju, u ovoj studiji odlučili smo se da strah od smrti ispitanicima učinimo dostupnijim kroz metodu semantičkog priminga kratkim scenarijima edipalnih situacija.

Metoda semantičkog priminga koju su razvili eksperimentalni socijalni psiholozi postala je instrumentalna metoda u istraživanju adaptivnog nesvjesnog (Bargh i Chartrand, 2000, prema Josephs, Katzander i Goncharova 2016). Ovom metodom se misli i osjećaji induciraju eksplicitno (npr. čitanjem priča) ili implicitno (npr. subliminalno) nakon čega se ispituje uticaj implicitnog/nesvjesnog priminga na kogniciju, afekt, percepciju ili ponašanje.

Ova metoda već je korištena u istraživanjima sa ciljem implicitne aktivacije potisnutih psihodinamskih konflikata. Hunyady, Josephs i Jost (2008) proveli su studiju u kojoj su među ispitanicima provodili upitnik stavova prema nevjeri, nakon što su izloženi edipalnom primingu, primingu partnerove nevjere ili neutralnom prime-u. Kao što su i očekivali, priming negativnim ishodom u edipalnim situacijama imao je iste efekte kao i priming partnerovom nevjerom, to jest u oba uvjeta ispitanici su pokazivali znatno manje permisivne stavove na skali nevjere. Kada je riječ o kontrolnom uvjetu, muški ispitanici su imali znatno permisivnije stavove nego ženski. Međutim, kada su muški ispitanici primovani gubitkom u edipalnoj situaciji ili partnerovom nevjerom, i njihovi stavovi su podjednako manje permisivni, čime se eliminiše prethodno navedena razlika u spolovima. Ono što Hunyady i saradnici ističu kao posebnu vrijednost ovih nalaza, je eksperimentalna potvrda da se isti ili slični kognitivni ili emocionalni procesi javljaju kao posljedica priminga edipalnog gubitnika kao i priminga partnerovom nevjerom, te da se u oba slučaja pojedinac osjeća kao isključena treća strana. U svjetlu ovog istraživanja nastavili su Josephs, Katzander i Goncharova (2016) koji također koriste metod semantičkog priminga edipalnom situacijom. Rezultati njihovog istraživanja pokazali su da priming edipalnim gubitkom kao i priming partnerovom nevjerom dovode do manje permisivnih stavova prema pornografiji, te su ovakvi nalazi u skladu sa nalazima Hunyadya i saradnika, odnosno u oba istraživanja priming sa ova dva uvjeta vodi do manje permisivnosti u stavovima prema seksualnosti. Dodatno, Josephs i suradnici su, uzimajući u obzir Freudovu pretpostavku da bi emocije karakteristične za edipalnog pobjednika kod pojedinca barem privremeno smanjile osjećaj krivnje i strah od kazne zbog zabranjenih želja, u daljnim studijama uključili priming situacijom edipalnog pobjednika, te su očekivali da će priming edipalnim pobjednikom dovesti do permisivnijih stavova prema nevjeri. Rezultati su bili u skladu s njihovim očekivanjima, tačnije, pokazano je da priming edipalnom pobjedom ima suprotne efekte od priminga edipalnog poraza, čime je direktno pokazana i opravdanost pretpostavke da se situacije edipalnog sadržaja mogu inducirati u eksperimentalnim uvjetima putem semantičkog priminga.

Kroz prethodno poglavlje i navedena istraživanja, vidjeli smo da je semantički priming efikasna metoda za indukciju emocija povezanih sa edipalnim konfliktom, te je upravo ova metoda korištena kao najpogodnija za potrebe eksperimentalne provjere naših istraživačkih ciljeva koji su prikazani u sljedećem poglavlju.

2. Cilj, problemi i hipoteze

2.1. Cilj

Ovaj rad se može djelimično posmatrati i kao replikacija istraživanja Hunyady, Josephs i Jost (2008), gdje su istraživači pronašli da semantički priming scenarijima, kao što su scenariji korišteni u našem istraživanju, utiče na moralne prosudbe ispitanika. Međutim, u odnosu na ranija istraživanja, u ovom istraživanju je dodatno uvedena i mjera straha od smrti kao pretpostavljena indirektna mjera straha od kastracije, te i skale svakodnevnih moralnih prosudbi koje su nepovezane sa stavovima o seksualnoj nevjeri, kao kontrola seksualno konotiranim moralnim ponašanjima.

Uzimajući u obzir prethodno navedeno, cilj ovog rada je empirijski provjeriti da li semantički priming situacijama edipalnog pobjednika i edipalnog gubitnika vodi do povećanja straha od smrti, kao i ispitati da li dovodi do promjena u moralnim prosudbama ispitanika.

2.2. Problemi

U skladu s navednim ciljem postavljeni su sljedeći problemi istraživanja:

1. Utvrditi da li postoji statistički značajna razlika između uvjeta semantičkog priminga situacijom edipalnog pobjednika, edipalnog gubitnika i kontrolnog uvjeta u razini straha od smrti, prosudbama svakodnevne moralnosti, te prosudbama moralnosti seksualne nevjere
2. Utvrditi spolne razlike u strahu od smrti, prosudbama svakodnevne moralnosti, te prosudbama moralnosti seksualne nevjere između uvjeta semantičkog priminga situacijom edipalnog pobjednika, edipalnog gubitnika i kontrolnog uvjeta

2.3. Hipoteze

U skladu sa postavljenim problemima, postavljene su i sljedeće hipoteze:

Hipoteza 1: Očekuje se glavni efekat uvjeta na strah od smrti i moralne prosudbe seksualne nevjere, na način da će ispitanici u uvjetu edipalnog gubitnika pokazivati veći strah od smrti i osudu preljube u odnosu na uvjet edipalnog pobjednika i kontrolni uvjet, između kojih se ne očekuje razlika. Ne očekuje se statistički značajna razlika u ova tri uvjeta u prosudbama svakodnevne moralnosti.

Hipoteza 2: Očekuje se da će prethodni efekti biti moderirani efektom spola na način da će muški ispitanici imati veći strah od smrti i veću osudu seksualne nevjere od ženskih ispitanika u uvjetu edipalnog gubitnika, naspram ostalih uvjeta između kojih se ne očekuje razlika, odnosno očekuje se značajna interakcija uvjeta i spola. Takođe se ne očekuje statistički značajna razlika u spolu u procjeni svakodnevne moralnosti između ova tri uvjeta.

3. Metodologija i istraživački postupak

3.1. Nacrt istraživanja

Istraživanje je osmišljeno sa nacrtom studije 3 (uvjet) x 2 (spol), gdje uvjet ima tri nivoa (edipalna pobjeda, edipalni poraz i kontrolni uvjet) koji se križaju sa varijablom spola sa dva nivoa (žene, muškarci). Nezavisnom varijablom uvjet je manipulirano na način da su metodom slučajne raspodjele ispitanicima dodijeljeni scenariji semantičkog priminga. Osim navedenih nezavisnih varijabli, za testiranja efekata od interesa, u istraživanju su mjereni rezultati na četiri zavisne varijable, odnosno četiri skale, od kojih su dvije skale straha od smrti, te dvije skale za procjenu različitih moralnih dilema. Skale i drugi instrumenti detaljnije su opisani u narednim poglavljima. Za detaljniju statističku obradu i interpretaciju rezultata korištena je dvosmjerna faktorska ANOVA.

3.2. Uzorak

U istraživanju je sudjelovalo $N=369$ ispitanika iz opće populacije. Od ukupnog broja ispitanika, 178 je muškog spola, te 191 ženskog spola. Ispitanici dolaze iz različitih dobnih skupina, najmlađi ispitanik ima 18 godina, najstariji 76, a prosječna vrijednost za dob u ovom istraživanju iznosi $M=27.78$ a ($SD=0.52$). Drugi socio-ekonomski pokazatelji, kao zanimanje i nivo akademskog obrazovanja također pokazuju veliki stepen varijabiliteta.

3.3. Instrumentarij

Za mjerenje varijabli u ovom istraživanju korištena su četiri instrumenta; dvije skale koje mjere strah od smrti, te dvije skale koje mjere moralne prosudbe ispitanika. Za induciranje semantičkog priminga, korištene su kratke priče po uzoru na Hunyady, Josephs i Jost (2008) sa sadržajem koji je trebao izazvati semantički priming edipalnim porazom, pobjedom ili neutralnim sadržajem.

3.3.1 Instrumenti za mjerenje straha od smrti

Za mjerenje straha od smrti u ovom istraživanju primijenjena su dva instrumenta: Collet-Lester revidirana skala i Templerova skala za mjerenje straha od smrti.

Revidirana Collet-Lester skala straha od smrti (Lester, 1990) je skala za mjerenje straha od smrti sastavljena od 24 čestice podijeljene u četiri subskale: strah od vlastite smrti, strah od procesa vlastitog umiranja, strah od smrti drugih, strah od procesa umiranja drugih. Na svakoj čestici od ispitanika se očekuje da na pitanje "Koliko uznemirenim ili anksioznim te čine sljedeći aspekti smrti i umiranja" izraze svoju procjenu na ljestvici Likertovog tipa u vrijednostima od 1 do 5, pri čemu vrijednost 1 odgovara stavu nikako, a vrijednost 5 stavu veoma. Ukupan skor na skali formiran je kao linearna kombinacija vrijednosti na svim česticama. Unutarnja konzistentnost za cijelu skalu, dobivena u ovom istraživanju, iznosi $\alpha=.94$. Korištena verzija skale nalazi se u odjeljku prilozi (Prilog br. 1).

Skala straha od smrti (DAS – Death Anxiety Scale; Templer, 1970) je u ovom istraživanju prilagođena, tako da mjeri strah od smrti povezan sa COVID-19 pandemijom. Originalna skala se sastoji od 10 čestica na kojima ispitanici na ljestvici Likertovog tipa trebaju iskazati stupanj

vlastitog straha od smrti i umiranja. Skala korištena u ovom istraživanju je prilagođena, kako bi se mogao izdvojiti efekat semantičkog priminga na strah od smrti, nezavisno od specifičnog straha od smrti izazvanog pandemijom COVID-19 virusa. Čestice iz originalne skale su prilagođene tako da smo unutar već postojeće ponuđene tvrdnje povezane sa smrti i smrtnosti uveli COVID-19 oboljenje kao uzrok koji vodi do moguće smrti. Na primjer, originalna čestica "Vrlo često razmišljam šta će biti uzrok moje smrti" u prilagođenoj verziji glasi: "Vrlo često razmišljam da li će COVID-19 oboljenje biti uzrok moje smrti", ili čestica "Često mislim da možda imam neko ozbiljno oboljenje" iz originalne skale u prilagođenoj verziji glasi: "Često mislim da sam možda zaražen sa COVID-19." Unutarnja konzistentnost prilagođene skale dobivena u ovom istraživanju iznosi $\alpha=.81$. Korištena verzija skale nalazi se u odjeljku prilozi (Prilog br. 4).

3.3.2 Instrumenti za mjerenje moralnih prosudbi

Skala stavova prema nevjeri (ATIS – Attitudes toward Infidelity Scale; Whitley, 2006) je skala sastavljena od 12 tvrdnji povezanih sa nevjerom, na koje se od ispitanika traži prosudba slaganja sa moralnošću navednih tvrdnji kroz odgovor na ljestvici Likertovog tipa. Unutarnja konzistentnost skale dobivena u ovom istraživanju iznosi $\alpha=.75$. Korištena verzija skale nalazi se u odjeljku prilozi (Prilog br. 2).

Skala za mjerenje stavova u svakodnevnim ponašanjima (MELS - Moralization of Everyday Life Scale; Lovett, Jordan i Wiltermuth, 2012) je uključena kao skala moralnosti koja nije povezana sa seksualnim sadržajem. Tvrdnje koje su ponuđene ispitanicima za prosudbu njihove moralnosti tiču se ponašanja i moralnih dilema u kojima se nalazimo svakodnevno, te nisu povezane sa prosudbom moralnosti određenog seksualnog ponašanja. Neki primjeri tvrdnji iz ove skale su: "Ne pružiti pomoć ženi koja nosi kese pune namirnica", "Uzeti novac od osiguranja na osnovu lažne povrede", "Pregledati poruku na tuđem telefonu bez dozvole". Originalna verzija ove skale se sastoji od 12 čestica, ali za potrebe ovog istraživanja korištena je verzija od 20 čestica, odnosno moralnih tvrdnji, koje su dodane sa ciljem pokrivenosti većeg stepena različitih moralnih dilema, te se od ispitanika traži da na ljestvici Likertovog tipa iskažu svoje slaganje sa moralnošću navedenih tvrdnji. Unutarnja konzistentnost skale dobivena u ovom istraživanju iznosi $\alpha=.85$. Korištena verzija skale nalazi se u odjeljku prilozi (Prilog br. 4).

3.3.3 Scenariji za semantički priming

S ciljem indukcije semantičkog priminga Edipovog konflikta, korištene su kartice sa kratkim pričama koje su osmislili i u svojim studijama koristili Hunyady, Josephs i Jost (2008). Scenariji su osmišljeni kao kratki tekstovi čiji sadržaj ima za cilja inducira situacioni kontekst prisutan kod Edipovog konflikta, čiji ishodi razrješenja mogu biti dijametralno suprotni. Za potrebe ovog istraživanja, korištena su 3 različita scenarija: scenarij edipalnog poraza, scenarij edipalne pobjede i scenarij neutralnog sadržaja kao scenarij kontrolne situacije. Sva tri scenarija su prilagođena za oba spola. U scenarijima za muške ispitanike, priča se odnosi na dječaka kojeg otac sprečava (edipalni poraz) ili mu dopušta (edipalna pobjeda) da spava u krevetu sa roditeljima. Za ženske ispitanice, priča se odnosi na djevojčicu koju majka sprečava (edipalni poraz) ili joj dopušta (edipalna pobjeda) da spava u bračnoj postelji roditelja. Scenarij edipalne pobjede bi trebao da izazove identifikaciju ispitanika sa akterom priče kojeg roditelj suprotnog spola prihvata i on/ona zauzimaju mjesto roditelja istog spola. Drugačije rečeno, scenarij edipalne pobjede bi trebao izazvati podsjećanje na adekvatno razrješenje Edipovog/Elektra kompleksa, kroz identifikaciju sa roditeljem istog spola. S druge strane, za ispitanike u situaciji edipalnog poraza, očekuje se njihova identifikacija sa akterom priče kojeg roditelj istog spola sprečava da se popne na bračni krevet i legne uz roditelja suprotnog spola. Dakle, u situaciji edipalnog poraza, namjeru aktera da se približi roditelju suprotnog spola osujećuje roditelj istog spola, što bi trebalo da izazove negativnu emocionalnu reakciju kod ispitanika. U kontrolnoj situaciji, ispitanici čitaju tekst o akteru priče koji ujutro zatiče dvoje cimera u kuhinji kako pripremaju doručak, te ova situacija ne sadrži emocionalno obojeni sadržaj koji bi mogao semantički primovati ispitanike.

U nastavku slijedi prikaz scenarija za svaki od eksperimentalnih uvjeta.

Scenarij neutralnog sadržaja:

Damir/Ema se budi ujutro na zvuk alarma. Dok ustaje iz kreveta, čuje zvukove koji dopiru iz kuhinje, tako da se počinje kretati prema kuhinji. Za nekoliko trenutaka, stoji na pragu kuhinje otvarajući vrata. Vrata zaškripe dok ih otvara. Tamo zatiče svoja dva cimera kako prave doručak, jedan kuha jaja, a drugi pravi tost. U trenutku kada čuju zvuk vrata, okreću se prema Damiru/Emi. On/ona prilazi i uzima džezvu sa kafom, nakon čega toplu tekućinu sipa u šoljicu. Zatim sjeda za stol i otvara dnevne novine na treću stranicu.

Scenarij edipalne pobjede:

Damir šestogodišnji dječak/Ema šestogodišnja djevojčica, spava u svojoj sobi. Budi se i čuje čudne zvukove koji dolaze iz sobe njegovih/njenih roditelja, tako da ustaje iz kreveta i počinje se kretati u tom smjeru. Za nekoliko trenutaka, nalazi se ispred vrata sobe svojih roditelja, koja zaškripe dok ih polako otvara. Majka i otac spavaju zajedno u krevetu. U trenutku kada primijete zvuk, bude se i okreću prema Damiru/Emi sa začuđenim izrazima na licima. Damir/Ema se penje na krevet i utisne se između majke i oca. Damir se mazi sa majkom/Ema se mazi sa ocem, dok oca gura u stranu/ dok majku gura u stranu. Ubrzo nakon toga, svi zajedno tonu u san.

Scenarij edipalnog poraza:

Damir šestogodišnji dječak/Ema šestogodišnja djevojčica, spava u svojoj sobi. Budi se i čuje čudne zvukove koji dolaze iz sobe njegovih/njenih roditelja, tako da ustaje iz kreveta i počinje se kretati u tom smjeru. Za nekoliko trenutaka, nalazi se ispred vrata sobe svojih roditelja, koja počinju škripati dok ih polako otvara. Majka i otac zajedno spavaju u krevetu. U trenutku kada čuje zvuk vrata, otac se budi i okreće se prema Damiru sa ljutitim izrazom na licu/majka se budi i okreće se prema Emi sa ljutitim izrazom na licu. Damir se želi popeti na krevet između njih i leći uz majku/Ema se želi potepi na krevet između njih i leći uz oca. Otac ga sprečava/majka je sprečava i zapovijeda mu/joj da se vrati u njegovu/njenu sobu. Ubrzo nakon toga svi opet tonu u san, otac i majka u svom krevetu, a Damir/Ema u svom.

3.3.4 Upitnik općih informacija

Upitnik općih informacija u ovom istraživanju sastojao se od 12 pitanja koja su imala za cilj prikupiti odgovore ispitanika povezane sa njihovim sociodemografskim karakteristikama kao i određenim životnim iskustvima koja su mogla uticati na rezultate istraživanja. Pri samom početku istraživanja, postavljena su pitanja koja su se odnosila na dob, spol i zanimanje ispitanika. Zanimanje ispitanika bila nam je korisna informacija jer je postojala mogućnost da psiholozi, studenti psihologije ili osobe sličnih zanimanja, zbog poznavanja psihodinamske teorije ličnosti, prozru i osvijeste šta je cilj semantičkog priminga, čime bi efekat semantičkog priminga bio narušen. Ostala pitanja iz ovog upitnika obuhvatila su iskustva ispitanika sa nevjerom u romantičnim i intimnim odnosima te su postavljena na samom kraju istraživanja. Pitanja su se odnosila na to da li su ispitanici trenutno u romantičnom/intimnom odnosu, da li su nekada prevarili partnera, da li su nekad bili prevareni od strane partnera, da li su nekada sumnjali u bračnu vjernost svojih roditelja te, prema njihovoj vlasitoj procjeni, koliko su

ljubomorni . Također, zbog bolje kontrole potencijalnih faktora koji su mogli uticati na rezultate istraživanja, prikupljeni su i odgovori na pitanja da li su ispitanici imali životno ugrožavajuća iskustva koja su uzrokovala da strahuju za vlastiti život, te koliko su prema vlastitoj procjeni, zabrinuti za svoje ukupno zdravlje. Posljednje pitanje u istraživanju bilo je otvorenog tipa i glasilo je: "Prema Vašem mišljenju, čime se bavi ovo istraživanje". Upitnik koji je korišten u istraživanju nalazi se u odjeljku Prilozi (Prilog br. 5).

3.4. Postupak

Postupak prikupljanja podataka je proveden tokom septembra 2020-e godine, online putem, usljed nepovoljne epidemiološke situacije uzrokovane pandemijom COVID-19. Online verzije upitnika su sačinjene u google obrascu. S obzirom da je istraživačkim nacrtom predviđeno šest nezavisnih situacija za ispitanike (četiri eksperimentalne: muškarci/edipalni pobjednik, žene/edipalni pobjednik, muškarci/edipalni gubitnik, žene/edipalni gubitnik i dvije kontrolne: muškarci/kontrolni scenarij i žene/kontrolni scenarij), za svaki uvjet je kreiran poseban google obrazac. Obrasci su bili identični, osim u dijelu koji je obuhvatio semantički priming. Putem softvera Allocate.Monster izvršena je randomizacija uvjeta, pri čemu su kreirana dva odvojena pristupna linka za muške i ženske ispitanike putem kojih su ispitanici raspoređeni u jednu u tri moguće eksperimentalne situacije, s obzirom na spol. Nakon što su od ispitanika prikupljeni osnovni demografski podaci, kao što su dob i zanimanje, prikazane su im kratke priče za indukciju semantičkog priminga. Na kraju pročitane priče, zbog provjere koliko su ispitanici bili fokusirani na pročitani sadržaj, ali i da bi provjerili efekat semantičkog priminga, od njih je zatraženo da kroz par rečenica na pitanje otvorenog tipa napišu svoje mišljenje kako se osjećao protagonist priče koju su pročitali. Nakon čitanja priče i odgovaranja na pitanje, ispitanici su ostale upitnike popunjavali navedenim redom: Collet-Lester skala straha od smrti, ATIS skala stavova prema nevjeri, MELS skala stavova prema svakodnevnim moralnim dilemama, te COVID-19 prilagođena DAS skala straha od smrti. U zadnjoj fazi istraživanja, od ispitanika su prikupljeni odgovori na pitanja povezana za ličnim iskustvima nevjere u vlastitim romantičnim odnosima, nevjere roditelja, seksualne orijentacije, historije iskustava bliskih smrti te historije teških bolesti. Odgovori na ova pitanja omogućili su nam da kontrolišemo uticaj vlastitih iskustava na moralne prosudbe nevjere ili strah od smrti, odnosno da budemo sigurni kako su istraživačke grupe izjednačene i po ovim kriterijima. Nakon što su ispitanici ispunili upitnike, posljednje pitanje u okviru istraživanja glasilo je: "Prema Vašem

mišljenju, čime se bavi ovo istraživanje?", kao dodatna provjera da li je neko od ispitanika prozreo i osvijestio cilj istraživanja, čime bi efekat semantičkog priminga bio doveden u pitanje. Na kraju, ispitanicima je upućena zahvala za učešće u istraživanju te im je ponuđen kontakt za više informacija o samoj prirodi istraživanja.

4. Rezultati

Podaci prikupljeni u toku provedbe istraživanja analizirani su u statističkom softveru SPSS verzija 26, te su na podacima izračunati deskriptivni statistici, testovi normalnosti te dvosmjerna faktorska ANOVA.

4.1 Deskriptivni podaci

U Tabeli 1 prikazani su deskriptivni podaci na skalama Collet-Lester skala straha od smrti, ATIS skali stavova prema seksualnoj nevjeri, MELS skali stavova svakodnevnih moralnih dilema i DAS skali straha od smrti povezanim sa COVID-19.

Tabela 1.

Deskriptivna statistika na nivou spola i situacije

Situacija	Spol	N	ATIS		MELS		Collet-Lester		DAS	
			M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Edipalni gubitnik	M	56	27.84	11.05	103.39	17.98	95.91	25.41	23.32	7.83
	Ž	65	19.40	7.47	108.29	15.00	109.65	24.60	23.54	7.33
	TOT	121	23.31	10.18	106.02	16.56	103.29	25.81	23.44	7.53
Edipalni pobjednik	M	58	30.33	11.81	101.78	17.56	99.19	26.24	22.97	7.98
	Ž	67	23.19	9.48	104.43	15.83	116.93	21.79	25.73	7.91
	TOT	125	26.50	11.17	103.20	16.64	108.70	25.45	24.45	8.03
Kontrolni uvjet	M	64	28.84	13.11	102.80	17.95	91.97	28.29	22.45	9.07
	Ž	59	22.41	8.68	101.36	14.19	117.00	24.16	23.68	7.84
	TOT	123	25.76	11.62	102.11	16.21	103.98	29.13	23.04	8.49
Total	M	178	29.01	12.04	102.65	17.75	95.56	26.76	22.89	8.30
	Ž	191	21.66	8.70	104.80	15.24	114.47	23.64	24.35	7.72
	TOT	369	25.21	11.06	103.76	16.51	105.35	26.88	23.65	8.03

ATIS – Skala stavova prema nevjeri, MELS – Skala procjene svakodnevnih moralnih dilema, Collet – Lester skala straha od smrti, DAS – skala stavova prema smrti uslijed COVID19 oboljenja

Iz tabele 1 osim vrijednosti aritmetičkih sredina i njihovih standardnih devijacija, možemo vidjeti i raspodjelu svih 369 ispitanika (178 muškaraca, 191 žena) u situacijama iz istraživanja. U situaciji edipalnog poraza našlo se 121 ispitanika (56 muškaraca, 65 žena), u situaciji edipalne pobjede ukupno 125 (58 muškaraca i 67 žena), te u kontrolnom uvjetu ukupan broj ispitanika iznosio je 123 (64 muškarca i 59 žena). Vrlo je važno napomenuti da je inicijalno u istraživanju učestvovalo 423 ispitanika, ali je procesom prečišćavanja baze iz istraživanja isključeno 54 ispitanika kod kojih su zabilježeni nedostajući odgovori. Na kontrolnom pitanju "Prema Vašem mišljenju čime se bavi ovo istraživanje" nijedan od ispitanika nije ponudio odgovor koji je upućivao na istraživački cilj i cilj semantičkog priminga.

U tabeli 2 koja se nalazi u nastavku, prikazane su deskriptivne statističke vrijednosti izmjerene na ATIS skali stavova prema nevjeri, MELS skali procjene svakodnevnih moralnih dilema, Collet-Lester skali straha od smrti, te DAS skali koja je prilagođena strahu od smrti uzrokovanom COVID-19 oboljenjem. U tabeli 2 prikazane su minimalne i maksimalne vrijednosti, skjunis, standardne pogreške skjunisa, kurtozis, standardne pogreške kurtozisa, te vrijednosti Kolmogorov-Smirnov Z testa normalnosti distribucija.

Tabela 2.

Deskriptivna statistika na nivou varijabli

	Min	Max	Sk	SESk	Ku	SEKu	K-S Z	p
ATIS	12	64	1.10	0.13	0.60	0.25	0.15	.001
MELS	35	137	-0.68	0.13	0.72	0.25	0.06	.001
Collet -Lester	32	160	-0.21	0.13	-0.46	0.25	0.03	.20
DAS	10	50	0.73	0.13	0.01	0.25	0.13	.001

Min – minimalni rezultat; Max – maksimalni rezultat; Sk - skjunis; SESk – standardna pogreška skjunisa; Ku – kurtozis; SEKu - standardna pogreška kurtozisa; K-S Z-Kolmogorov-Smirnov Z test normalnosti distribucije; p - stepen značajnosti

Prosječan rezultat ukupnog uzorka na ATIS skali procjene stavova prema nevjeri, iznosio je 25.21 sa vrijednosti standardne devijacije 0.58 . Uzimajući u obzir da je ATIS skala sačinjena od 12 pitanja na kojima se ponuđene vrijednosti stepena slaganja sa navedenom tvrdnjom nalaze u rasponu između 1 i 7, maksimalni mogući rezultat koji su ispitanici mogli postići na ovoj skali jeste 84, a najmanji 12, pri čemu veći skor ukazuje na permisivnije stavove prema nevjeri. Najniži rezultat zabilježen kod ispitanika na ovoj skali iznosio je 12, dok je najveći zabilježen rezultat iznosio 64. Na osnovu vrijednosti skjunisa 1.10, možemo reći da je distribucija rezultata izraženo pozitivno asimetrična, dok vrijednosti kurtozisa 0.60 ukazuje na to da distribucija rezultata ima platikurtičan oblik. Ovaj zaključak je i vizuelno moguće potvrditi

na grafičkom prikazu histograma u odjeljku Prilozi (Prilog br. 6), kao i na osnovu Kolmogorov-Smirnov Z testa normalnosti distribucije gdje je zabilježena vrijednost statistika značajna na nivou $p < .001$ što dodatno ukazuje na značajnu nesimetričnost distribucije. S obzirom da je postojanje normalne distribucije rezultata neophodan kriterij za dvosmjernu faktorijalnu ANOVA-u kao parametrijsku analizu, nad podacima smo proveli logaritamsku transformaciju, kako bi distribuciju rezultata učinili simetričnijom i približili kriterijima normalne distribucije. Grafički prikaz histograma nakon provedbe transformacije prikazan je u odjeljku prilozi (Prilog br. 7).

Na nivou MELS skale stavova prema svakodnevnim moralnim dilemama maksimalan rezultat koji je ispitanik mogao postići iznosi 140, a najmanji 20. Veći skor na ovoj skali upućuje na moralnije prosudbe ispitanika na ponuđenim tvrdnjama. Na osnovu vrijednosti aritmetičke sredine, te raspona rezultata, primjećuje se da ispitanici imaju visoku prosječnu procjenu svakodnevne moralnosti, odnosno većinu ponuđenih ponašanja procjenjuju moralno vrijednima. Na osnovu vrijednosti skjunisa -0.68 i kurtozisa 0.72, možemo reći da je distribucija rezultata na ovoj skali umjereno negativno asimetrična sa mezokurtičnim oblikom distribucije. Ovaj zaključak je i vizuelno moguće potvrditi na grafičkom prikazu histograma odjeljku Prilozi (Prilog br. 9), kao i na osnovu Kolmogorov-Smirnov Z testa normalnosti distribucije gdje je zabilježena vrijednost statistika značajna na nivou $p < .001$ što dodatno ukazuje na značajnu nesimetričnost distribucije. S obzirom da je postojanje normalne distribucije rezultata neophodan kriterij za dvosmjernu faktorijalnu ANOVA-u kao parametrijski test, nad podacima smo proveli transformaciju metodom kvadratnog korijena sa refleksijom, kako bi distribuciju rezultata učinili simetričnijom i približili kriterijima normalne distribucije. S obzirom da je distribucija negativno asimetrična, uz transformaciju je provedena i refleksija originalnih vrijednosti. Grafički prikaz histograma nakon provedbe navedene transformacije prikazan je u odjeljku prilozi (Prilog br. 10).

Na Collet-Lester skali stavova prema smrti najveći mogući rezultat iznosi 160, dok je najmanji mogući rezultat 32. Aritmetička sredina na ovoj skali iznosila je 105.35 sa vrijednosti standardne devijacije 1.40. Na osnovu vrijednosti skjunisa -0.21 i kurtozisa -0.46 možemo reći da distribucija rezultata na ovoj skali nije pretjerano asimetrična, ali da zadržava platikurtičan oblik distribucije. Na osnovu grafičkog prikaza histograma koji se nalazi u odjeljku Prilozi (Prilog br. 8), moguće je vizuelno vidjeti da se rezultati distribuiraju simetrično, na što upućuje i statistički neznačajan Kolmogorov-Smirnov test, čime su zadovoljeni statistički kriteriji normalnosti distribucije.

DAS skala straha od smrti povezanog sa COVID-19 oboljenjem sastoji se od 10 tvrdnji, pri čemu je maksimalan rezultat koji je ispitanik mogao postići na ovoj skali 50, a minimalni 10. Aritmetička sredina na ovoj skali iznosila je 23.65 sa standardnom devijacijom 0.42. Na osnovu vrijednosti skjunisa 0.73 i kurtozisa 0.01, možemo reći da distribucija rezultata na ovoj skali nije pretjerano asimetrična ali da zadržava platikurtičan oblik distribucije. Grafički prikaz histograma nalazi se u odjeljku prilozi (Prilog br. 11). Na Kolmogorov-Smirnov Z testu normalnosti distribucije izračunati statistik je značajan na nivou $p < .001$, što nam ukazuje da se radi o distribuciji koja značajano odstupa od kriterija normalnosti. S obzirom da je za statističku analizu podataka provođenjem dvosmjerne faktorske ANOVA-e kao parametrijskog testa postojanje normalne distribucije rezultata neophodan kriterij, prije nego smo pristupili daljnjoj statističkoj analizi, nad podacima smo proveli logaritamsku transformaciju, kako bi distribuciju rezultata učinili simetričnijom i približili kriterijima normalne distribucije. Grafički prikaz histograma nakon provedbe navedene transformacije prikazan je u odjeljku Prilozi (Prilog br 12).

4.2 Provjera semantičkog priminga

Provjera efekta semantičkog priminga provedena je izračunavanjem frekvencija ključnih riječi u odgovorima na pitanje "Prema Vašem mišljenju, kako se osjećao/la Damir/Ema u situaciji iz teksta?". Frekvencije 3 najzastupljenija odgovora po situacijama prikazane su u tabeli 3.

Tabela 3
Provjera efekta semantičkog priminga

Edipalni pobjednik muškarci	Strah	Želi zaštititi majku	Otac zlostavlja majku
	27.69 %	24.62 %	16.92 %
Edipalni gubitnik muškarci	Strah	Zapostavljeno	Traži sigurnost roditelja
	50.79 %	19.05 %	19.05 %
Edipalni pobjednik žene	Strah	Traži sigurnost oca	Ljubomora
	39.47 %	39.47 %	23.68 %
Edipalni gubitnik žene	Strah	Odbačeno	Traži sigurnost roditelja
	69.86 %	34.25 %	27.40 %
Kontrolni uvjet muškarci	Nenaspavano	Nervozno	Izostavljeno
	34.38 %	7.81 %	7.81 %
Kontrolni uvjet žene	Nenaspavano	Strah	Znatizeljno
	24.42 %	15.25 %	13.56 %

Frekvencije po tri najzastupljenija odgovora iz eksperimentalnih situacija

Rezultati pokazuju da je najfrekventniji odgovor ispitanika, kroz sve četiri situacije, na navedeno pitanje povezan sa emocijom straha. Frekvencija odgovora povezanih sa strahom najveća je među ženskim ispitanicama u uvjetu edipalnog poraza gdje je 69.86 % ispitanica odgovorilo kako je Ema osjećala strah u situaciji iz teksta. U istoj situaciji, edipalnog poraza, 50.79 % muških ispitanika odgovorilo je da je Damir osjećao strah u situaciji iz priče. U situacijama edipalne pobjede, kao Damirovo/Emino osjećanje, strah je navelo 27.69 % muških ispitanika te 39.47 % ženskih ispitanica. Ovakvi rezultati ukazuju da su korišteni scenariji kod ispitanika u sve četiri situacije semantički osvijestili emociju straha, pri čemu je ova emocija dostupnija ispitanicima u situaciji edipalnog poraza.

Kao drugi najfrekventniji odgovor u uvjetu edipalnog poraza, 19.05 % muških ispitanika je odgovorilo da se Damir osjećao zapostavljeno, dok je 34.25 % ženskih ispitanica navelo da se Ema osjećala odbačeno. Iako se sa oba odgovora upućuje na to da se Damir/Ema osjećao/la kao izostavljena strana između majke i oca, ispitanici i ispitanice su svoje odgovore drugačije

formulisali. U uvjetu edipalne pobjede, drugi najfrekventiji odgovor, za 24.62 % muških ispitanika jeste da je Damir želio zaštititi majku, dok u uvjetu ženskih ispitanica, 39.47 % smatra da je Ema tražila sigurnost oca.

Kao treći najfrekventiji odgovor u situaciji edipalnog poraza, i muški i ženski ispitanici su naveli da su Ema/Damir tražili sigurnost roditelja. Za muške ispitanike, frekvencija navedenih odgovora iznosi 19.05 %, dok je isti odgovor navelo 27.40 % ženskih ispitanica. U uvjetu edipalnog poraza, kao treći najfrekventiji odgovor 16.92 % muških ispitanika odgovorilo je da Damir smatra kako otac zlostavlja majku, dok je za ženske ispitanice, treći najfrekventiji odgovor sa 23.68 % da je Ema osjećala ljubomoru u situaciji iz priče.

Kada je riječ o odgovorima u kontrolnim situacijama, ispitanici su ponudili širok raspon različitih odgovora, tako da i najfrekventniji odgovori nisu zabilježeni u velikom postotku. Najfrekventniji odgovor i muških i ženskih ispitanika jeste da se protagonist priče osjećao nenaspavano, tačnije tako je odgovorilo 34.38 % muških ispitanika i 24.42 % ženskih ispitanika. Drugi i treći najfrekventiji odgovori za muške ispitanike, nervozno i izostavljeno, imali su istu frekvenciju javljanja 7.81 %. Za ženske ispitanice, drugi najfrekventniji odgovor jeste da se Ema u situaciji iz priče osjećala uplašeno, sa frekvencijom javljanja 15.25 %, te treći po redu frekventosti jeste odgovor da se Ema osjećala znatizeljno sa frekvencijom javljanja od 13.56 %.

S obzirom da su određene teme ponovljene kroz različite uvjete, pri čemu je najčešća tema bila strah koji je protagonist osjećao u svim eksperimentalnim uvjetima, proveden je hi-kvadrat test s obzirom na uvjet, kako bi se ispitalo da li je emocija straha dominantniji afekt u uvjetu edipalnog poraza naspram edipalne pobjede. U Tabeli 4 koja se nalazi u nastavku prikazani su postoci odgovora koji označavaju da je protagonist osjećao strah s obzirom na istraživačke situacije.

Tabela 4

Frekvencije odgovora da se protagonist priče osjećao uplašeno na nivou situacije

Uvjeti edipalne pobjede	Uvjeti edipalnog poraza	Kontrolni uvjeti
34.04 %	61.03 %	7.31 %

Hi-kvadrat testom u ovom slučaju testirali smo da li postoji statistički značajna razlika između frekvencija odgovora da se protagonista priče osjećao uplašeno na nivou situacija edipalnog poraza i edipalne pobjede. Rezultati hi-kvadrat testa su pokazali da postoji značajna povezanost između dvije varijable, $X^2_{(1, 277)} = 20.23$, $p < .0001$, odnosno, da su ispitanici u uvjetu edipalnog poraza bili značajno skloniji odgovoriti da se protagonista priče u navedenom scenariju osjećao uplašeno.

Ovakvi rezultati svojevrsna su potvrda efekta semantičkog priminga emocijom straha u uvjetu edipalnog poraza, odnosno preciznije, da su scenariji za semantički priming kod ispitanika koji su bili izloženi scenariju edipalnog poraza osvijestili statistički značajno više emocija straha nego je to slučaj kod ispitanika koji su bili izloženi scenarijima edipalne pobjede i kontrolne situacije. Ipak, vrlo je važno istaknuti da je također i značajan broj ispitanika u situaciji edipalne pobjede, a i dio ispitanika u kontrolnoj situaciji, osvijestio strah, odnosno ovu emociju pripisao protagonistu iz scenarija, ali je taj postotak ipak statistički značajno veći za ispitanike u uvjetu edipalnog poraza. Ovakvi rezultati ukazuju da se efekat semantičkog priminga može smatrati djelimično uspješnim s obzirom da je veći nivo straha zabilježen u situacijama edipalnog poraza, kao što smo i očekivali prije istraživanja. Međutim, druge očekivane emocije za situaciju edipalnog poraza, kao što su osjećaj stida te osjećaj odbačenosti, nisu bile emocionalno dostupnije ispitanicima tokom odgovaranja na navedeno pitanje.

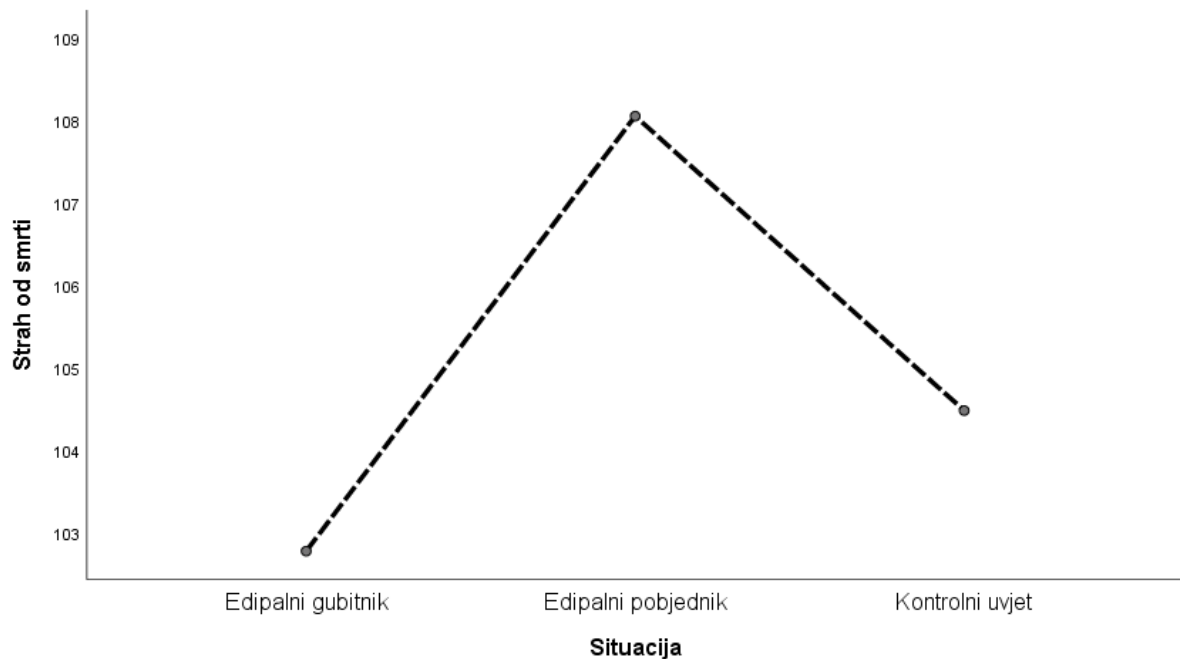
4.3 Dvosmjerna ANOVA testiranja

U nastavku, grafički su prikazani rezultati dvosmjernih ANOVA testiranja na Collet-Lester skali straha od smrti, ATIS skali stavova prema nevjeri, MELS skali svakodnevnih moralnih dilema te DAS skali straha od smrti izazvane oboljenjem COVID-19. Prije nego smo pristupili samom provođenju ANOVA testiranja, kao provjeru da li su zadovoljeni svi uvjeti za analizu, proveli smo Box test jednakosti kovarijansnih matrica, kao i Levenov test jednakosti varijance. Box test jednakosti kovarijansnih matrica provjerava pretpostavku o homogenosti kovarijance kroz grupe koristeći p vrijednost $<.001$ kao kriterij (Hahs-Vaughn, 2016). U našem slučaju, homogenost varijance nije upitna, jer Box M statistik od 65.66 za $F=1.28$ nije značajan, $p = .09$, što ukazuje da ne postoje značajne razlike između kovarijansnih matrica, te ovakvi rezultati zadovoljavaju kriterije za provođenje ANOVA-e. Levenov test jednakosti varijance također provjerava pretpostavku jednakosti varijanci varijabli kroz grupe, što je dodatni preduslov za provođenje ANOVA-e. Ukoliko je vrijednost na Levenovom testu značajna,

preduslov za provođenje ANOVAe nije zadovoljen (Brown i Forsythe 1974). U našoj studiji, preduslov je zadovoljen za sve četiri zavisne varijable, odnosno nijedna vrijednost Levenovog testa nije statistički značajna. Statistici Levenovog testa na skalama u našoj studiji iznosile su: za Collet-Lester skalu 1.25, $p = .29$, za ATIS skalu 1.75, $p = .12$, za MELS skalu 1.23, $p = .29$, te na DAS skali 1.85, $p = .10$. S obzirom da nisu zabilježene statistički značajne vrijednosti na Box i Levenovom testu, sproveli smo dvosmjernu faktorijalnu ANOVA-u za navedene zavisne varijable.

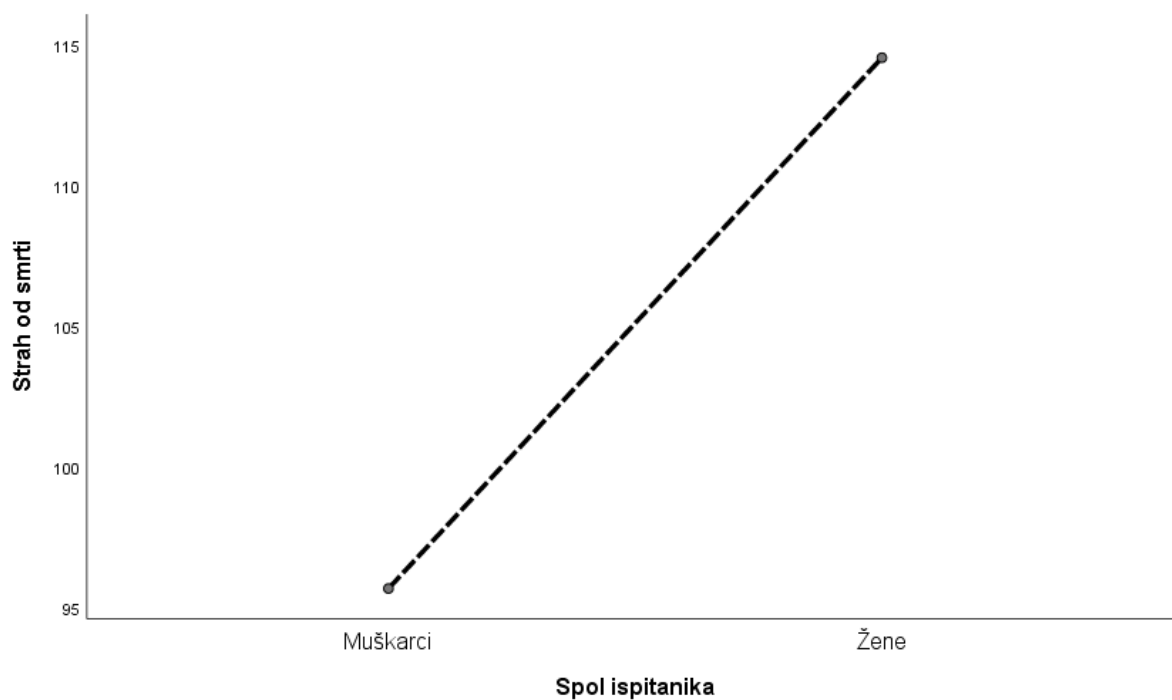
4.3.1 Dvosmjerna ANOVA na Collet-Lester skali procjene straha od smrti

Provođenjem dvosmjerne faktorijalne ANOVA-e ispitan je efekat uvjeta i spola na razinu straha od smrti izmjerenu Collet-Lester skalom. Registrovan je samo značajan glavni efekat spola $F(1, 363)=51.63$ $p < .001$, $\eta^2=.13$ (Slika 2), pri čemu žene pokazuju veći strah od smrti ($M=114.47$, $SD=23.64$) u poređenju sa muškarcima ($M = 95.56$, $SD=26.76$). Nije pokazan glavni efekat uvjeta $F(2, 363)=1.41$, $p > .05$, $\eta^2=.01$ (Slika 1), te nije registrovana statistički značajna razlika između uvjeta edipalnog pobjednika ($M = 108.70$, $SD = 25.45$), edipalnog gubitnika ($M = 103.29$, $SD = 25.81$) i kontrolnog uvjeta ($M = 103.98$, $SD = 29.13$). Takođe nije registrovana ni značajna interakcija uvjet x spol $F(2, 369)=1.58$, $p > .05$, $\eta^2=.01$ (Slika 3).¹

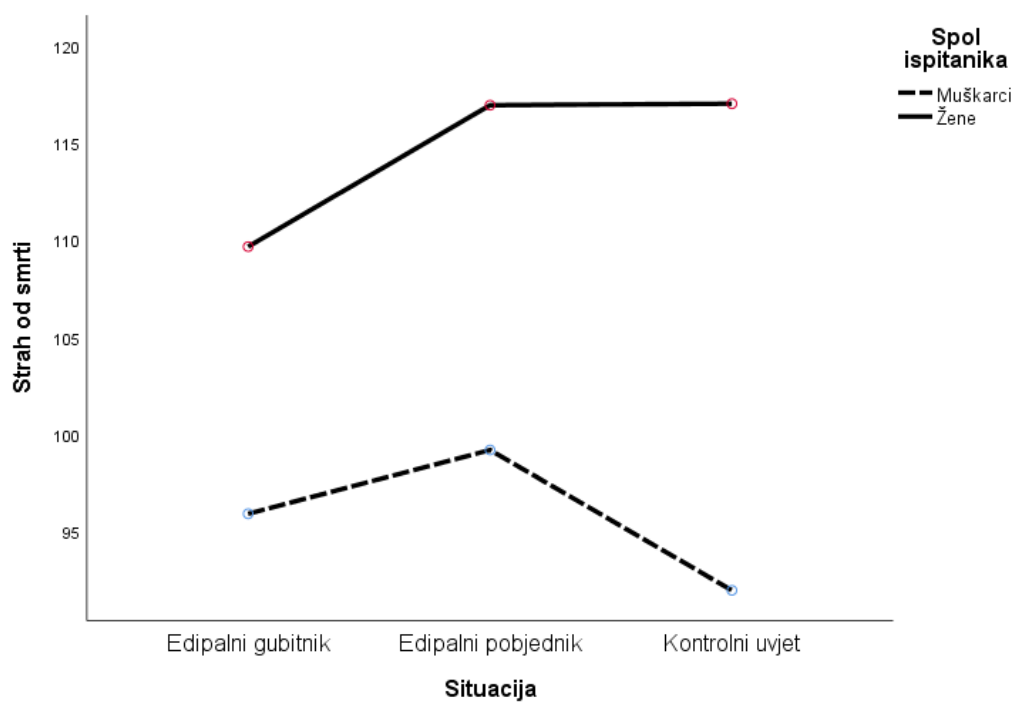

Slika 1. Razina straha od smrti u funkciji uvjeta

¹ Ovakav obrazac rezultata je repliciran i kada se kao kovarijat uvede strah od smrti usljed zaraze COVID-19. Takođe je isti obrazac rezultata dobiven i na samoj DAS skali koja specifično mjeri strah od smrti izazvan pandemijom, što je prikazano u nastavku.

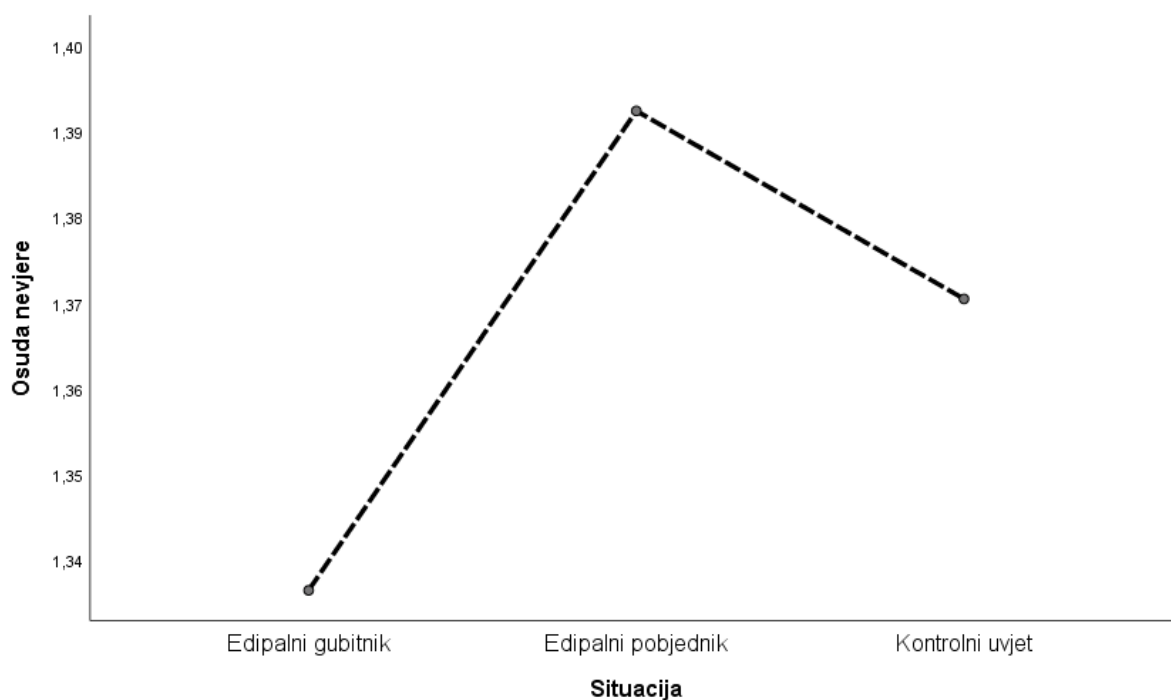
Slika 2. Razina straha od smrti u funkciji spola

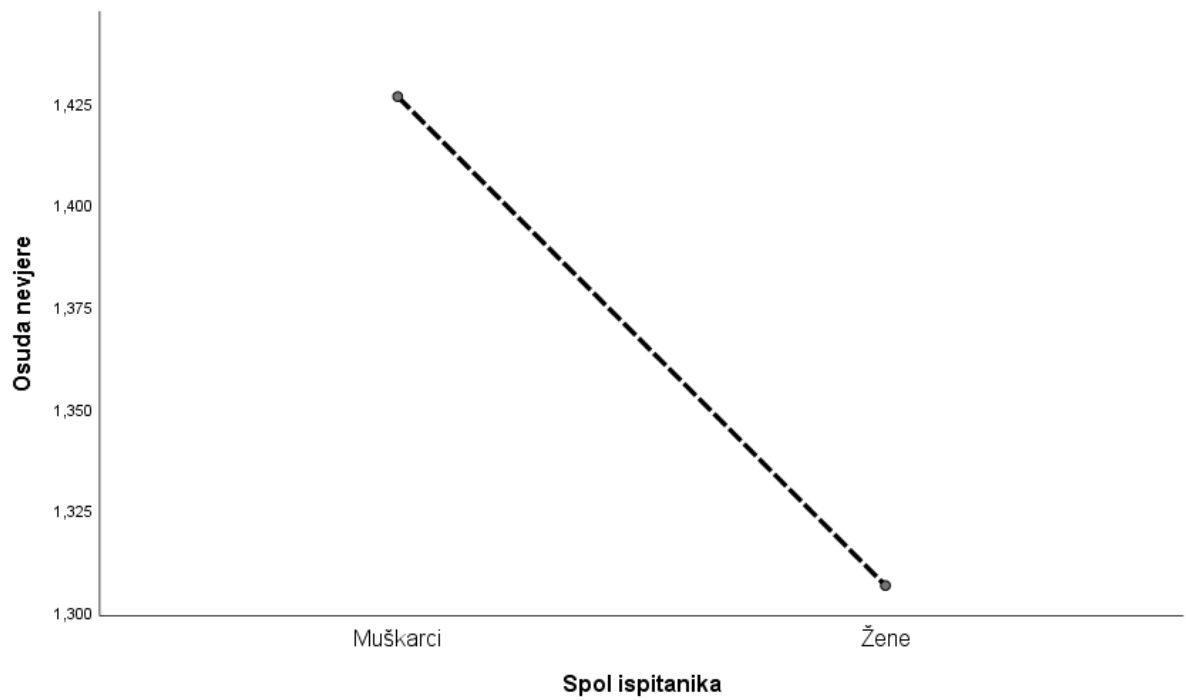
Slika 3. Interakcija uvjet x spol prema strahu od smrti

4.3.2 Dvosmjerna ANOVA na ATIS skali procjene stavova prema nevjeri

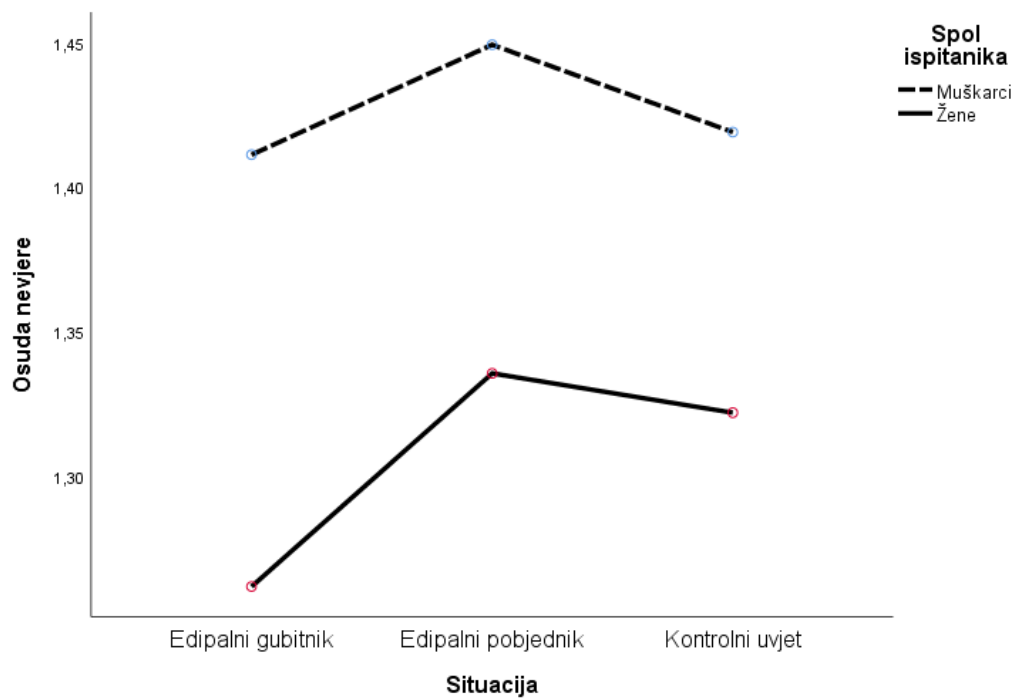
Analiza je pokazala glavni efekat uvjeta $F(2, 363) = 3.54, p < .05, \eta^2 = .02$ (Slika 4), pri čemu su ispitanici u uvjetu edipalnog gubitnika ($M = 23.31, SD = 10.18$) imali značajno negativnije stavove prema seksualnoj nevjeri u odnosu na uvjet edipalnog pobjednika ($M = 26.50, SD = 11.17$) i kontrolni uvjet ($M = 25.76, SD = 11.62$), među kojima nije bilo razlike. Značajnim se pokazao i glavni efekat spola $F(1, 363) = 48.36, p < .001, \eta^2 = .12$ (Slika 5), pri čemu su muškarci ($M = 29.01, SD = 12.04$) imali permissivnije stavove prema nevjeri od žena ($M = 21.66, SD = 8.70$), nezavisno od uvjeta. Interakcija uvjet x spol nije bila statistički značajna $F(2, 369) = 0.79, p > .05, \eta^2 = .004$ (Slika 6).

Slika 4. Stavovi prema nevjeri u funkciji uvjeta

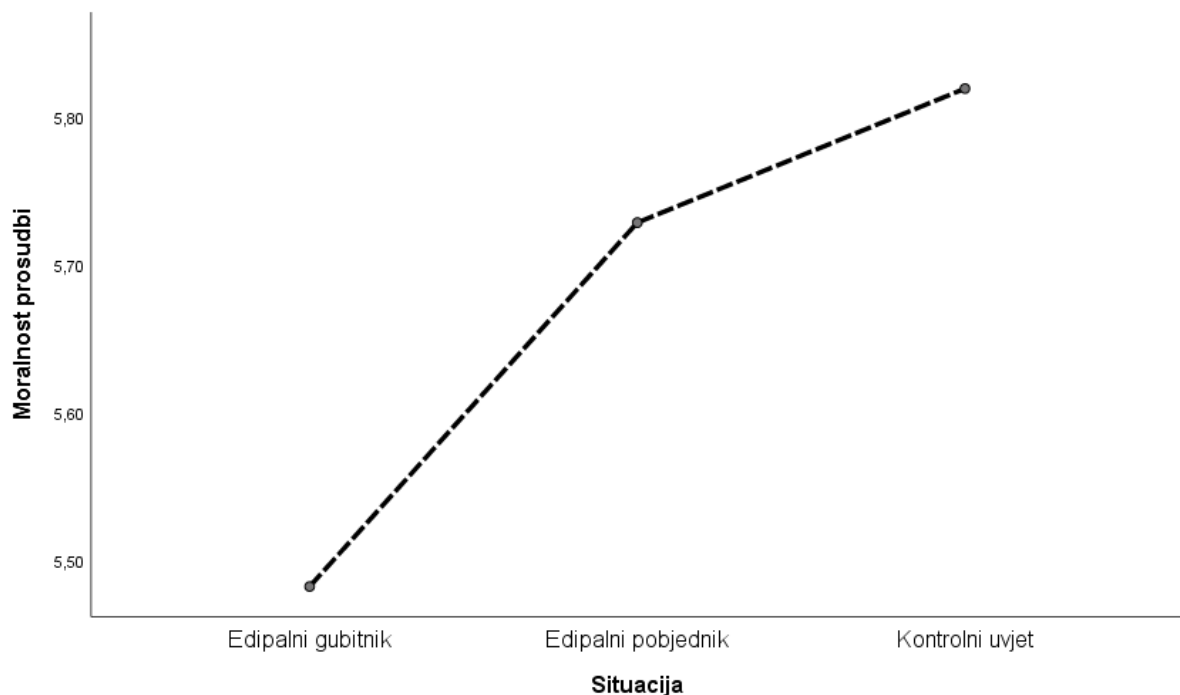
Slika 5. Stavovi prema nevjeri u funkciji spola

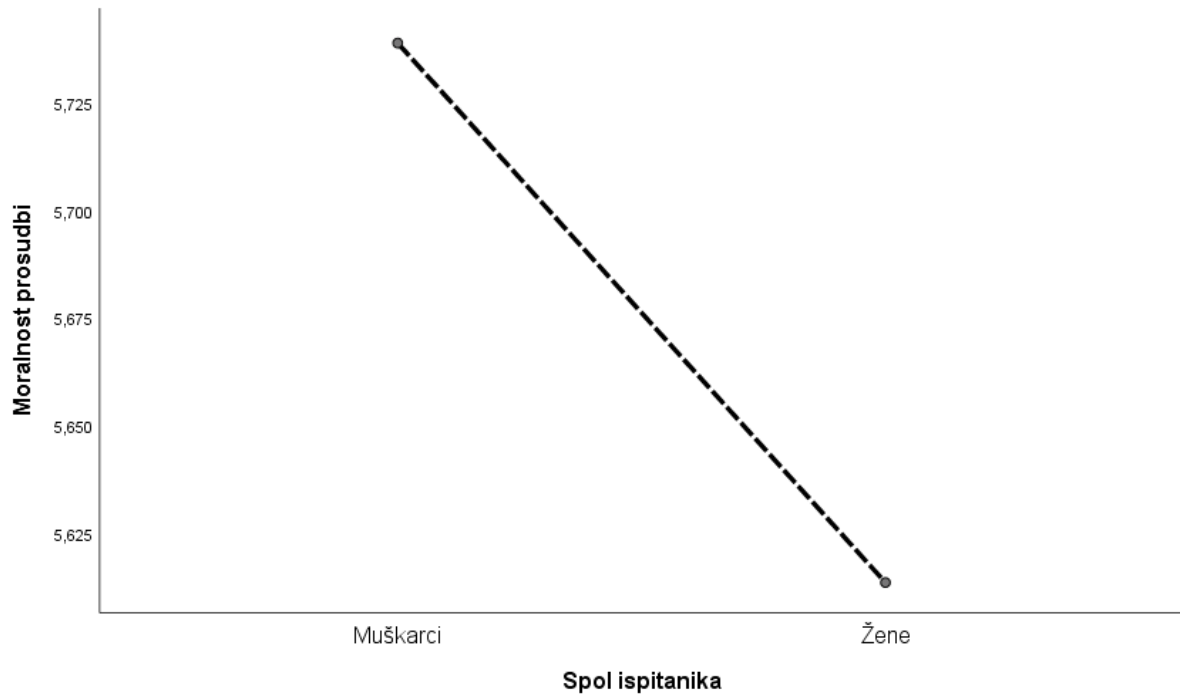
Slika 6. Interakcija uvjet x spol prema nevjeri

4.3.3 Dvosmjerna ANOVA na MELS skali svakodnevnih moralnih dilema

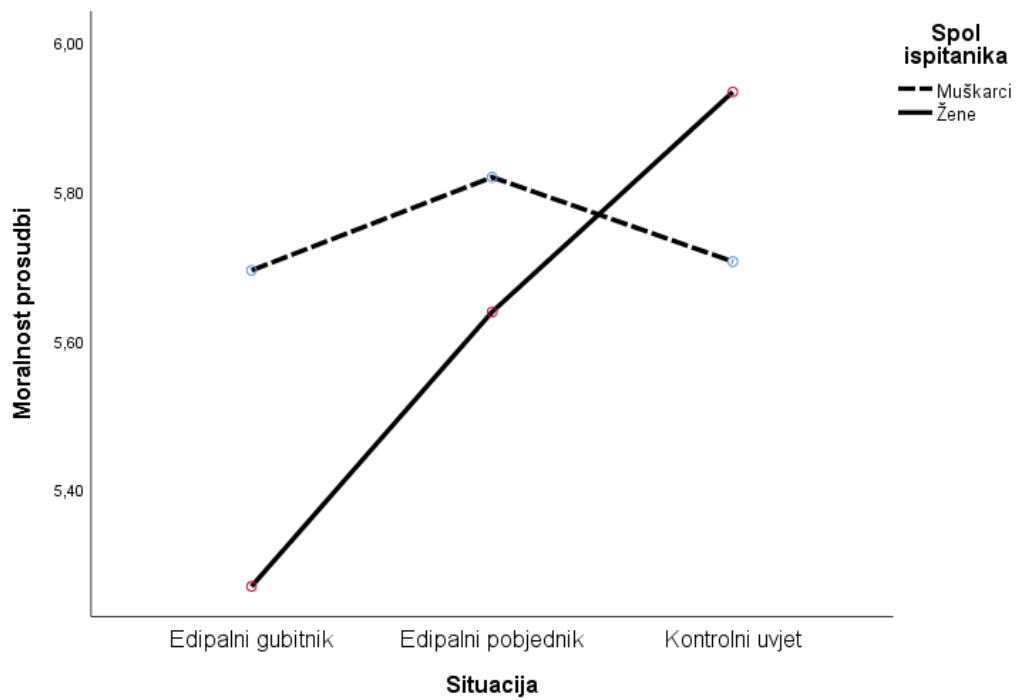
Sprovođenjem dvosmjerne ANOVA-e ispitan je efekat uvjeta i spola na prosudbu svakodnevnih moralnih dilema mjerenih MELS skalom. Statistički značajan efekat nije zabilježen na nivou spola $F(1,363)=1.41, p > 0.05, \eta^2=.002$ (Slika 8), što pokazuje da ne postoji statistički značajna razlika između muškaraca ($M=102.65, SD=17.75$) i žena ($M=104.80, SD=15.24$) u svakodnevnim moralnim ponašanjima. Takođe nije zabilježen ni glavni efekat uvjeta $F(2, 363)=1.698, p > 0.05, \eta^2=.01$ (Slika 7), što pokazuje da ne postoji statistički značajna razlika između ispitanika u uvjetima edipalni pobjednik ($M = 103.20, SD = 16.64$), edipalni gubitnik ($M = 106.02, SD = 16.56$) i kontrolni uvjet ($M = 102.11, SD=16.21$). Efekat interakcije spola i uvjeta u ovom slučaju također nije statistički značajan, $F(2,363)=1,163, p > .05, \eta^2=.009$ (Slika 9).

Slika 7. Moralnost prosudbi u funkciji uvjeta

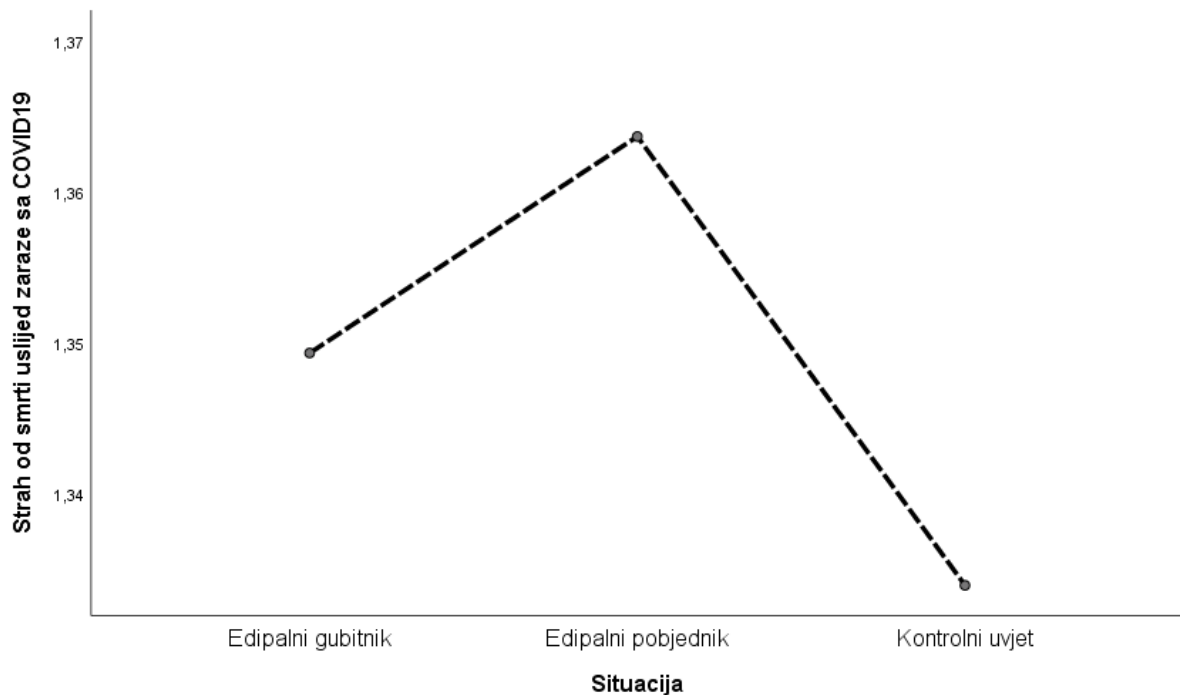
Slika 8. Moralnost prosudbi u funkciji spola

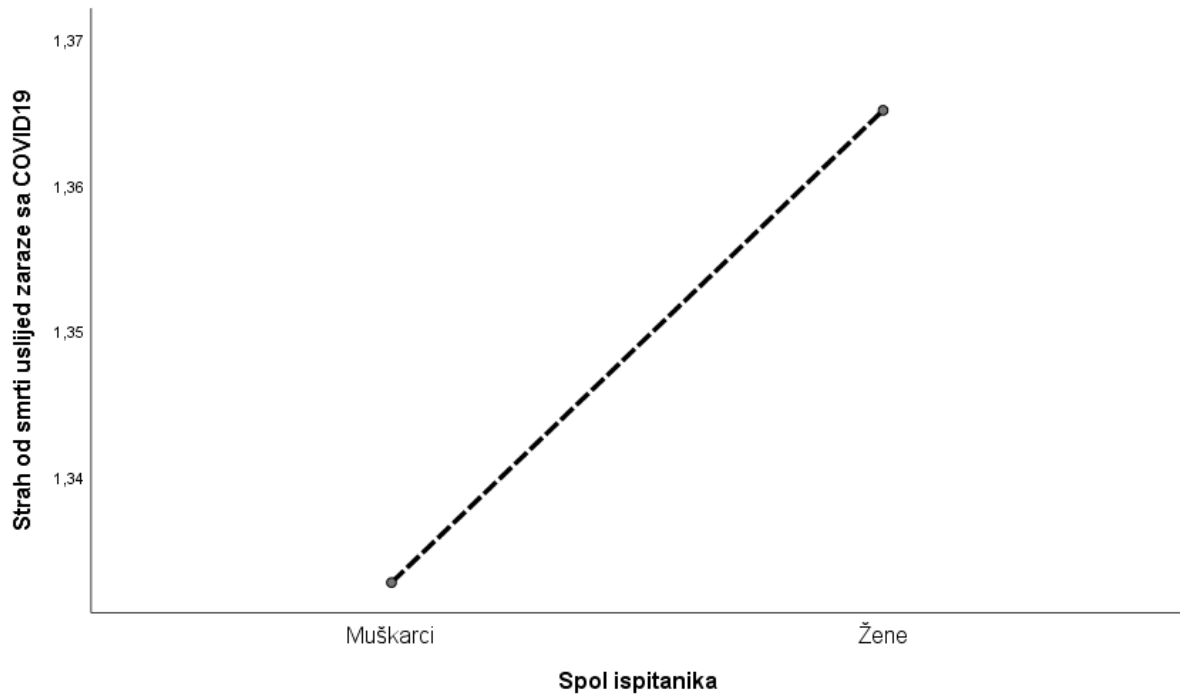
Slika 9. Interakcija uvjet x spol na moralnost prosudbi

4.3.4 Dvosmjerna ANOVA na DAS skali procjene straha od smrti uslijed oboljenja COVID-19

Ispitan je takođe i efekat uvjeta i spola na razinu straha od smrti poveznog sa COVID-19 koji je mjeran DAS skalom. Nije registrovan statistički značajan efekat uvjeta, $F(2, 363)=1.31$, $p > .05$, $\eta^2=.007$ (Slika 10), što pokazuje da ne postoji statistički značajna razlika između ispitanika u uvjetima edipalni pobjednik ($M = 24.45$, $SD = 8.03$), edipalni gubitnik ($M = 23.44$, $SD = 7.53$) i kontrolni uvjet ($M = 23.04$, $SD = 8.49$). Pokazan je značajan efekat spola $F(1, 363)=4.58$, $p < .05$, $\eta^2=.01$ (Slika 11), pri čemu žene pokazuju veći strah od potencijalne smrti uzrokovane oboljenjem COVID-19 ($M = 24.35$, $SD=7.72$) nego muškarci ($M = 22.89$, $SD = 8.30$). Efekat interakcije varijabli spol i uvjet u ovom slučaju nije statistički značajan, $F(2, 363)=0.81$, $p > 0.05$, $\eta^2=.004$ (Slika 12).

Slika 10. Strah od smrti uslijed zaraze COVID-19 u funkciji uvjeta

Slika 11. Strah od smrti uslijed zaraze COVID-19 u funkciji spola

Slika 12. Interakcija uvjet x spol na strah od smrti uslijed zaraze COVID-19

5. Diskusija

Uzimajući u obzir prethodno navedene teorijske postavke, ovim istraživanjem smo željeli ispitati da li će semantički priming scenarijima edipalnog poraza ili edipalne pobjede kod ispitanika dovesti do različitih rezultata na skali straha od smrti, što je u ovom istraživanju pretpostavljena indirektna mjera straha od kastracije. Pored toga nas je zanimalo da li će semantički priming imati diferencijalni efekat na skalama moralnih dilema, gdje je očekivan veći stepen osuđivanja seksualne nevjere u uvjetu edipalnog poraza naspram druga dva uvjeta, ali nije očekivana razlika između uvjeta u procjeni svakodnevne moralne transgresije. Teoretska osnova na kojoj se temelji ovaj istraživački rad proizilazi iz ranih psihodinamskih tumačenja Edipovog konflikta, kao izazova tokom psihoseksualnog razvoja kojeg karakterišu zaljubljenost i erotski interesi dječaka i djevojčica prema roditeljima suprotnog spola, istovremeno osjećajući rivalstvo prema roditelju istog spola. Edipalni konflikt se razrješava tako što dječaci postaju svjesni svoje inferiornosti u odnosu na roditelja istog spola, te razvijaju strah da će za svoje osjećaje prema roditelju suprotnog spola biti kažnjeni kastracijom. Ovaj strah od kastracije uzrokuje da dječaci napuste erotske osjećaje prema majci, te da započnu proces identifikacije sa ocem, odnosno počinju usvajati karakteristike oca koji je percipiran kao dominantna i uspješna figura (Fulgosi, 1997). Kroz ovaj proces identifikacije, pokrenut strahom od kastracije, dječaci usvajaju stavove i moralne vrijednosti njihovog oca, a samim time i okoline, odnosno društva u kojem žive. Strah od kastracije kao izrazito negativnu emociju pojedinac potiskuje u nesvjesno, odakle ova anksioznost nastavlja da bude nukleus svih budućih pojedinačnih strahova, uključujući i strah od smrti kao jedan od najvećih strahova koje poznaje svjesni um. Iz tog razloga je očekivano da će uvjet edipalnog poraza izazvati veći kastracioni strah, ispoljen kao ultimativni strah od smrti, što u ovom istraživanju nije potvrđeno ni na jednom spolu.

Kod djevojčica, edipalni konflikt se odvija potpuno drugačijim redoslijedom. U fazi preedipalnog konflikta, djevojčice također osjećaju zaljubljenost i erotski interes prema majci koja je primarni skrbnik i zadovoljava djetetove potrebe i zahtjeve. Međutim, u dobi između druge i treće godine, djevojčice postaju svjesne spolne razlike između njih i dječaka, odnosno spoznaju da one ne posjeduju spolni organ koji posjeduju dječaci. Penis, kao falus, simbolizira povlašten položaj, te počinju da zavide dječacima na penisu. Kod dječaka, tokom edipalnog konflikta javlja se strah od kastracije, dok djevojčice postaju svjesne da su kastrirane. Za ovakav rasplet događaja, počinju kriviti majku jer im je uskratila penis, odnosno donijela ih je na svijet bez njega, te od objekta ljubavi majka postaje objekat prezira i rivalstva. Istovremeno,

osjećajući zavist na penisu, počinje fascinacija djevojčica njihovim očevima te očevi postaju objekat ljubavi i erotskog interesa. S obzirom da kod djevojčica ne dolazi do straha od kastracije kako je to slučaj kod dječaka, proces identifikacije sa majkom ne odvija se istim intenzitetom, te zbog toga djevojčice ne usvajaju moralne vrijednosti društva kao što je to slučaj sa dječacima (Stiver, 1986).

Zbog ovakvih teorijskih postavki, pretpostavili smo da će semantički priming scenama edipalnog poraza, odnosno scenarijima u kojima se protagonista priče osjećati kao izostavljena treća strana u trouglu otac – majka – sin, kod muških ispitanika inducirati veći strah od kastracije, odnosno veći strah od smrti kao njegovu indirektnu mjeru, te da će ovaj strah dodatno rezultirati moralnijim prosudbama ispitanika na skalama za mjerenje moralnih stavova nego je to slučaj u situaciji edipalne pobjede i kontrolnoj situaciji, kao i u sve tri situacije sa ženskim ispitanicama.

Dodatno, bili smo mišljenja da bi se rezultati ove studije mogli posmatrati i kroz prizmu teorije upravljanja strahom (Solomon, Greenberg i Pyszczynski, 2015) – teorije koja izučava kako strah od smrti, kao jedan od temeljnih i najzastupljenijih ljudskih strahova, utiče na stavove i ponašanja ljudi. Osvještavanje straha od smrti kod pojedinaca vodi do veće potrebe za smislom i strukturom, te su ovi pojedinci skloniji usvajanju kulturalnih svjetonazora i moralnih normi koje preovladavaju u njihovom okruženju. Uzimajući u obzir prethodno navedeno, bilo bi opravdano pretpostaviti da bi ispitanici sa većim nivoom straha od smrti u ovom istraživanju također trebali imati značajno moralnije prosudbe na skalama moralnih dilema.

U skladu sa navedenim teoretskim okvirima, postavili smo istraživačke hipoteze koje smo ispitali ovim istraživanjem. Prva hipoteza potvrđena je samo djelimično, tačnije pronašli smo da postoji statistički značajna razlika na skali koja mjeri stavove prema moralnosti seksualne nevjere jer su ispitanici u uvjetu edipalnog poraza imali znatno negativnije stavove prema nevjeri nego ispitanici u kontrolnoj i u situaciji edipalne pobjede. Drugi dio hipoteze koji je potvrđen jeste naše očekivanje da među tri uvjeta iz istraživanja ne postoji statistički značajna razlika u prosudbama svakodnevnog moralnosti što je u skladu sa postavljenom hipotezom. Rezultat koji ne potvrđuje hipotezu je samoprocjena straha od smrti, gdje nismo pronašli statistički značajnu razliku između tri situacije iz istraživanja.

Kada je riječ o drugoj istraživačkoj hipotezi, rezultati su pokazali da ne postoji statistički značajna razlika između spolova na skali prosudbi svakodnevnih moralnih dilema što je jedini potvrđeni dio ove hipoteze. Ostatak hipoteze je odbačen jer nije pronađena interakcija spola i situacije niti na jednoj korištenoj skali. Međutim, pronašli smo da se ženske ispitanice statistički

značajno više plaše smrti nego muški ispitanici, te također da muški ispitanici imaju statistički značajno permissivnije stavove prema seksualnoj nevjeri nego je to slučaj sa ženskim ispitanicama. Kada je riječ o stavovima prema bračnoj nevjeri, ovakvi rezultati su u skladu sa nizom prethodnih istraživanja i najčešće se objašnjavaju sociobiološkim, odnosno evolucijskim faktorima, prema kojima je za muškarce nevjera poželjno ponašanje jer povećava šansu za produžavanjem vrste i obezbjeđuje genetsku raznolikost vlastitih potomaka. Sa druge strane, žene imaju potpuno drugačije motive, prije svega da zadrže partnera koji im obezbjeđuje sigurnost i pomoć te da osiguraju njegovu vjernost (Wróblewska-Skrzek, 2021). Međutim, svakako ne smijemo zanemariti niti uticaj društvenih normi, prema kojima je značajno prihvatljivije za muškarca da otvoreno govori o nevjeri nego što je to slučaj za žene. Vjerovatno upravo društvene norme su najkonkretnije objašnjenje spolnih razlika i u strahu od smrti. Žene su znatno otvorenije i spremnije pričati o vlastitim strahovima i negativnim emocijama nego je to slučaj za muškarce (Power i Smith, 2008). Ovakvi rezultati kada je u pitanju strah od smrti, u skladu su sa studijama koje je proveo i Lester (1972), kreator Collet-Lester skale straha koju smo koristili u ovoj studiji.

Iz rezultata koje smo dobili u ovom istraživanju, svakako najzanimljivija spoznaja je potvrda i djelimična replikacija rezultata koje su u svom radu dobili Hunyady, Josephs i Jost (2008) gdje su pronašli da semantički priming upravo ovakvim scenarijima edipalnog poraza vodi do znatno nepermissivnijih stavova u vezi sa seksualnom nevjerom nego je to bio slučaj kod ispitanika koji su semantički primovani scenarijima edipalne pobjede. Upravo ovakvi rezultati su pronađeni i u našoj studiji. Hunyady i suradnici (2008) dodatno su pronašli da se isti nepermissivni pomak na skali stavova prema seksualnoj nevjeri javlja i kod ispitanika koji su semantički primovani scenarijima seksualne nevjere bračnog partnera. Ovakvi rezultati ukazuju da se scenarijima semantičkog priminga kod ispitanika u ova dva uvjeta indukuju prilično slične emocije, odnosno, ispitanici se poistovjećuju se akterom scenarija koji je izostavljena, inferiorna treća strana u seksualnom ili emocionalnom trouglu, zbog čega njihovi stavovi prema moralnosti seksualne nevjere postaju znatno nepermissivniji i više osuđujući. Dodatna pretpostavka našeg istraživanja je bila da će semantički priming ovim scenarijima dovesti i do većeg stepena straha od smrti u uvjetu edipalnog poraza, jer bi semantički priming edipalnim porazom kod ispitanika trebao uzrokovati poistovjećivanje sa akterom scenarija koji osjeća krivnju i sram, kao i inferiornost u emotivnom trouglu. Ovakvo emocionalno poistovjećivanje sa akterom priče trebalo bi kod ispitanika izazvati veći strah od kastracije, te indirektno i veći nivo straha od smrti. Rezultati naše studije nisu potvrdili ovu pretpostavku, odnosno, nismo pronašli statistički značajnu razliku na skali straha od smrti između uvjeta

edipalnog poraza, edipalne pobjede i kontrolne situacije kao što smo očekivali na osnovu prethodno navedenih postavki. Alternativno objašnjenje ovih rezultata može da bude akutno salijentan strah od smrti izazvan pandemijom COVID-19 koji je kao kovarijat kontrolisan u istraživanju. Iako uvođenjem varijable specifičnog straha od smrti usljed oboljenja COVID-19 u model kao kovarijata nije došlo do značajne promjene u prvobitno utvrđenim efektima spolnih razlika u strahu od smrti, kovarijat je imao najznačajniji značajan efekat na strah od smrti. Na osnovu ovih nalaza možemo pretpostaviti da je trenutno osviješteni strah od realne smrti mogao zasmaskirati efekat represiranog rezidualnog straha od kastracije, zbog čega su izostali efekti uvjeta na strah od smrti, ali istovremeno takav akutni strah bi jednako mogao da objasni i sužavanje permisivnosti prema seksualnoj nevjeri, kao i potencijalno kastracioni strah. Iz ovog razloga bi bilo važno replicirati studiju u izvanpandemijskim uvjetima, koji po sebi nemaju funkciju priminga smrtnosti.

Analizirajući dodatne potencijalne faktore koji su mogli uticati na ovakve rezultate, potrebno je spomenuti i pitanje učinkovitosti semantičkog priminga. Nakon što su ispitanici pročitali scenarij koji ima za cilj priming ciljanim sadržajem, od njih smo zatražili da napišu svoje mišljenje kako se akter priče osjećao i o čemu je razmišljao tokom situacije u kojoj se našao. Na ovaj način željeli smo osigurati da ispitanici detaljnije pročitaju samu priču te da se dodatno fokusiraju na emocionalni sadržaj kojim je situacija označena. Također, odgovorom na ovo pitanje mogli smo provjeriti koje su emocionalne reakcije nakon čitanja priče bile najdostupnije ispitanicima. Rezultati su pokazali da je najdostupnija emocija u sve četiri eksperimentalne situacije emocija straha, ali da je emocija straha u znatno većoj frekvenciji navedena u uvjetu edipalnog poraza. Za potrebe budućih istraživanja preporučljivo bi bilo provesti pretest efekta semantičkog priminga, ili prilagoditi scenarije tako da bi scenarij edipalnog poraza sadržavao određene elemente primalne scene što bi ostavilo jasniji utisak edipalnog poraza, imajući u vidu druge emocionalne sadržaje koje bi primalna situacija mogla inducirati kod ispitanika. Također, kada je riječ o scenarijima edipalne pobjede, za potrebe istraživanja koja bi se bavila istim istraživačkim pitanjima, mišljenja smo da bi ovi scenariji trebali imati od samog početka sadržaj koji nedvosmisleno ukazuje na edipalnu pobjedu. Scenarij u kojem se protagonist priče budi u svojoj sobi sam tokom noći i čuje nepoznate zvukove iz sobe roditelja koje potom zatiče u krevetu vrlo moguće na nesvjesnom nivou već samo po sebi implicira neke elemente edipalnog poraza, bez obzira na daljnji razvoj scenarija.

Iako rezultati ove studije nisu u potpunosti potvrdili istraživačke hipoteze koje smo postavili, nalazi do kojih smo došli u ovoj studiji svakako da generiraju određena nova saznanja i smjernice za buduća istraživanja koja će se baviti ovom tematikom. Nadamo se da će u skorijoj

budućnosti biti detaljnije ispitana veza između straha od smrti i straha od kastracije, jer bi strah od smrti kao potencijalna indirektna mjera straha od kastracije, mogao da ima značaj u daljim empirijskim provjerama psihodinamskih postavki. Mišljenja smo da Edipov kompleks kao jedan od centralnih postulata psihodinamske teorije nije dovoljno istražen kvantitativnim studijama, vjerovatno zbog metodoloških prepreka sa kojima su se prethodni istraživači susretali, stoga bi ovo istraživanje moglo poslužiti kao smjernica za naredne studije koje bi mogle generirati bolje i dublje razumijevanje Edipovog kompleksa, kastracijske anksioznosti, straha od smrti i njihove međusobne povezanosti.

6. Zaključci

Na osnovu sprovedenih analiza, ovim istraživanjem smo došli do sljedećih zaključaka kada je u pitanju efekat priminga edipalne situacije i spola na strah od smrti (uključujući potencijalno i smrt uzrokovanu zarazom COVID-19), stavove prema nevjeri i svakodnevnoj moralnosti:

1. Rezultati istraživanja pokazali su da ispitanici koji su semantički primovani scenarijima edipalnog poraza imaju značajno negativnije stavove prema nevjeri nego je to slučaj sa ispitanicima koji su semantički primovani scenarijima edipalne pobjede ili ispitanicima koji su se našli u kontrolnom uvjetu sa neutralnim primingom.
2. Također, rezultati su pokazali da muškarci imaju statistički značajno permissivnije stavove prema seksualnoj nevjeri nego žene, a da žene imaju statistički značajno više izražen strah od smrti općenito i specifično od smrti uzrokovane oboljenjem COVID-19, u odnosu na muškarce.
3. Na nivou spola kao ni na nivou uvjeta, niti njihove interakcije, nije pronađena značajna razlika između ispitanika na skali stavova prema svakodnevnim moralnim dilemama.

7. Literatura

- Blum, G.S. (1949). A study of the psychoanalytic theory of psychosexual development. *Genetic Psychology Monographs*, 39, 3–99.
- Brown, M.B., & Forsythe, A.B (1974). Robust Tests for the Equality of Variances. *Journal of the American Statistical Association*, 69, 346, 364–67, DOI:10.2307/2285659.
- Cuillier, D. (2009). Mortality Morality: Effect of Death Thoughts on Journalism Students' Attitudes Toward Relativism, Idealism, and Ethics. *Journal of Mass Media Ethics: Exploring Questions of Media Morality*, 24:1, 40-58, DOI: 10.1080/08900520802644394
- Eysenck, H. J., & Wilson, G. D. (2014). *The experimental study of Freudian theories*. London: Routledge. DOI: 10.4324/9780203766460
- Freud, S. (1905). *Fragments of an Analysis of a Case of Hysteria*. Standard Edition, Vol. 7, London: Vintage.
- Freud, S. (1905). *Three essays on the theory of sexuality*. In J. Strachey *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (7, 125–245). London, England: Hogarth Press.
- Freud, S. (1908.). *On the sexual theories of children*. London: Hogarth Press pp. 207-226,
- Freud, S. (1909). Analysis of a phobia of a five year old boy. *Pelican Freud Library* 8(1), 169-306
- Freud, S. (1910). A special type of choice of object made by men. In J.Strachey (Ed.) *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (11, 163–176). London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1973). *Tumačenje snova*. Beograd: Matica srpska.
- Freud, S. (2014). *Totem i tabu*. Beograd: Neven.

- Friedman, S.M. (1952). An empirical study of the castration and Oedipus complexes. *Genetic Psychology Monographs*, 46, 61-130.
- Fulgosi, A. (1997). *Psihologija ličnosti: teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hahs-Vaughn, D.L. (2016). *Applied Multivariate Statistical Concepts*. New York: Routledge.
DOI:10.4324/9781315816685
- Haidt, J., & Joseph, C. (2008). The moral mind: How five sets of innate intuitions guide the development of many culture-specific virtues, and perhaps even modules. Carruthers, P., Laurence, S., Stich, S., (Ur) *The innate mind 3*, 367–391 Oxford University Press
- Haidt, J., & Kesebir, S. (2010). Morality. Fiske, S., Gilbert, D., & Lindzey, G., (Ur.) *Handbook of Social Psychology*. Hoboken: Wiley. DOI:10.1002/9780470561119.socpsy002022
- Hall, C., & Van de Castle, R. (1965). An empirical investigation of the castration complex in dreams, *Journal of Personality*, 33, 20-29 DOI: 10.1111/j.1467-6494.1965.tb01368.x
- Hattendorf, K.W. (1932). A Study of the Questions of Young Children Concerning Sex: A Phase of an Experimental Approach to Parent Education. *The Journal of Social Psychology*, 3(1), 37-65, DOI:10.1080/00224545.1932.9919131
- Hunyady, O., Josephs, L., & Jost, J. (2008). Priming the primal scene: Betrayal trauma, narcissism, and attitudes towards infidelity. *Self and Identity*, 7, 278–294.
DOI:10.1080/15298860701620227
- Huschka, M. (1942). The child's response to coercive bowel training. *Psychosomatic Medicine*, 4, 301–308. DOI:10.1097/00006842-194207000-00005
- Josephs, L., Katzander, N., & Goncharova, A. (2016). Imagining Parental Sexuality: The Experimental Study of Freud's Primal Scene. *Psychoanalytic Psychology*, 35(1) 106-114 DOI:10.1037/pap0000131
- Landau, M.J., Goldenberg, J.L., Greenberg, J., Gilath, O., Solomon, S., Cox, C., Martens, A., & Pyszczynsky, T. (2006). The siren's call: terror management and the threat of men's

- sexual attraction to women. *Journal of personality and social psychology* 90(1) 129-146. DOI:10.1037/0022-3514.90.1.129
- Lester, D. (1972). Studies in death attitudes: Part 2 . *Psychological Reports*, 30, 440.
- Lester, D. (1990) The Collett-Lester fear of death scale: The original version and a revision, *Death Studies*, 14:5, 451-468, DOI: 10.1080/07481189008252385
- Levy, D. M. (1940). "Control-situation" studies of childrens responses to the difference in genitalia: Including a discussion of Dr. Jacob H. Conns paper. *American Journal of Orthopsychiatry*, 10(4), 755–762.
- Lovett, B.J., Jordan, A.H., & Wiltermuth, S., (2012). Individual Differences in the Moralization of Everyday Life, *Ethics & Behavior*, 22:4, 248-257
- Masson, J.M. (1985). *The complete letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess, 1887-1904*. Cambridge: Harvard University Press.
- Pitcher, E. G., & Prelinger, E. (1963). *Children tell stories*. Madison: International Universities Press.
- Power, T.L., & Smith, M.L., (2008). Predictors of Fear of Death and Self-Mortality: An Atlantic Canadian Perspective, *Death Studies*, 32:3, 253-272, DOI: 10.1080/07481180701880935
- Pyszczynski, T., Solomon, S., & Greenberg, J. L. (2015). Thirty Years of Terror Management Theory: From Genesis to Revelation. *Advances in Experimental Social Psychology* 52, 1-70. Academic Press. DOI:10.1016/bs.aesp.2015.03.001
- Rosenblatt, A., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynsky, T., & Lyon, D., (1989). Evidence for terror management theory: I. The effects of mortality salience on reactions to those who violate or uphold cultural values. *Journal of personality and social psychology*, 57(4) 581-590 DOI:10.1037//0022-3514.57.4.681
- Routledge, C., & Vess M., (2018) *Handbook of Terror Management Theory*. London: Academic press.

- Santamaría J. (2018) Has Castration Anxiety Anything to Do with Psychoanalysis?, *Psychoanalytic Inquiry*, 38:1, 91-105, DOI:10.1080/07351690.2018.1395646
- Sarnoff, I. & Corwin, S.M (1959). Castration anxiety and the fear of the death. *Journal of Personality*, 27, 374-385. DOI: 10.1111/j.1467-6494.1959.tb02360.x
- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. A. (2015). *The worm at the core: On the role of death in life*. New York: Random House.
- Schwartz, B. J. (1956). An Empirical Test of Two Freudian Hypotheses concerning Castration Anxiety. *Journal of Personality*, 24(3), 318–327. DOI:10.1111/j.1467-6494.1956.tb01271.x
- Silverman, M. A. (2015). Freud, Psychoanalysis and Death by Liran Razinsky. *The Psychoanalytic Quarterly*, 84(4), 1031-1039. DOI:10.1177/0003065116634100
- Stiver, I., P., (1986). Beyond the Oedipus Complex: Mothers and Daughters, https://www.wcwonline.org/pdf/previews/preview_26sc.pdf
- Taylor, C.A., & Burke, B.L., (2012). Death & Morality: The Effect of Mortality Salience on Moral Reasoning, <https://metamorphosis.coplac.org/index.php/metamorphosis/article/view/66>
- Templer, D., (1970). The Construction and Validation of a Death Anxiety Scale, *The Journal of General Psychology*, 82:2, 165-177, DOI:10.1080/00221309.1970.9920634
- Tremoliere, B., De Neys, W., & Bonnefon, J.F (2012). Mortality salience and morality: Thinking about death makes people less utilitarian, *Cognition*, 124(3) 379-384. DOI:10.1016/j.cognition.2012.05.011
- Yetzer, A., Pyszczynski, T., & Greenberg, J. (2018). *A stairway to heaven: A terror management theory perspective on morality*, Gray, K., Graham, J., (Ur.) *Atlas of Moral Psychology*, 25, Guilford Press 241-251

Watson, M. W., & Getz, K. (1990). The relationship between Oedipal behaviors and children's family role concepts. *Merrill-Palmer Quarterly*, 36(4), 487–5057.
DOI:10.1002/cd.23219904804

Wróblewska-Skrzek, J. (2021) Infidelity in Relation to Sex and Gender: The Perspective of Sociobiology Versus the Perspective of Sociology of Emotions. *Sexuality & Culture* 25, 1885–1894 DOI:10.1007/s12119-021-09845-6

8. Prilozi

Odjeljak prilozi sadržava instrumente koji su korišteni u eksperimentu kao i grafički prikaz normalnosti distribucije u obliku histograma. Hronološki, u nastavku ovog odjeljka nalazi se Revidirana Collet-Lester skala, MELS skala, ATIS skala, DAS skala, upitnik općih informacija te grafički prikaz histograma svake od korištenih skala.

Prilog 1. Revidirana Collet – Lester skala

Koliko uzmenirenim se osjećate kada pomislite na sljedeće aspekte smrti ili umiranja?

Pročitajte svaku tvrdnju i odgovoritebrzo. Ne razmišljajte mnogo o svom odgovoru. Želimo doznati vaš prvi utisak na ova razmišljanja. Zaokružite broj koji najbolje opisuje ono što osjećate.

Koliko uznemirenim ili anksioznim te čine sljedeći aspekti smrti i umiranja.Šta ti pada na pamet kada pomisliš na smrt?

<i>Tvoja vlastita smrt</i>	veoma		malo		nikako
1. Potpuno odsustvo razmišljanja o smrti	5	4	3	2	1
2. Prolaznost i kratkoća života	5	4	3	2	1
3. Sve ono što ćeš propustiti nakon što umreš	5	4	3	2	1
4. Umrijeti mlad	5	4	3	2	1
5. Kakav je osjećaj biti mrtav	5	4	3	2	1
6. Nikad više ništa ne misliti ili ne doživjeti	5	4	3	2	1
7. Mogućnost bola ili kazne nakon smrti	5	4	3	2	1
8. Dezintegracija tijela nakon što umreš	5	4	3	2	1

<i>Tvoje vlastito umiranje</i>	veoma		malo		nikako
1. Fizičko propadanje koje uključuje sporo umiranje	5	4	3	2	1
2. Bol koju uzrokuje umiranje	5	4	3	2	1
3. Intelektualno propadanje koje uzrokuje starost	5	4	3	2	1
4. Da će tvoje sposobnosti biti ograničene u dok ležiš na samrti	5	4	3	2	1
5. Neizvjesnost od toga koliko ćeš se hrabro suočiti sa procesom umiranja	5	4	3	2	1
6. Nedostatak kontrole nad umiranjem	5	4	3	2	1
7. Mogućnost umiranja u bolnici, daleko od svojih prijatelja i porodice	5	4	3	2	1
8. Tugovanje drugih dok ti umireš	5	4	3	2	1

<i>Smrt drugih</i>	veoma		malo		nikako
1. Gubitak nekoga ko ti je blizak	5	4	3	2	1
2. Vidjeti njihovo mrtvo tijelo	5	4	3	2	1
3. Ne moći više nikada razgovarati s njima	5	4	3	2	1
4. Žaljenje što se nisam bolje ponašao/la prema njima dok su bili živi	5	4	3	2	1
5. Stariti sam, bez njih	5	4	3	2	1
6. Osjećaj krivnje jer se osjećaš oslobođenim/om nakon njihove smrti	5	4	3	2	1
7. Osjećati se usamljenim bez njih	5	4	3	2	1
8. Zavidjeti im na smrti	5	4	3	2	1

<i>Umiranje drugih</i>	veoma		malo		nikako
1. Morati biti s nekim ko umire	5	4	3	2	1
2. Morati s njima pričati o smrti	5	4	3	2	1
3. Gledati ih kako pate u bolovima	5	4	3	2	1
4. Biti onaj ko im mora saopštiti da umiru	5	4	3	2	1
5. Svjedočiti fizičkom propadanju njihovog tijela	5	4	3	2	1
6. Ne znati kako sakriti tugovanje zbog njihovog gubitka dok su oni pored tebe	5	4	3	2	1
7. Gledati propadanje njihovih mentalnih sposobnosti	5	4	3	2	1
8. Podsjećanje da ćeš i ti proći to iskustvo jednog dana	5	4	3	2	1

Prilog 2. Moralization of Everyday Life Scale – MELS skala

Skloni smo o moralnosti misliti kao o par kontroverznih dilema koje susrećemo kroz medije kao što su: abortus, gay brakovi, posjedovanje oružja, smrtna kazna itd. Suprotno od toga, ovo istraživanje se zanima moralnim dilemama koje ljudi donose u svojoj svakodnevnicu. U daljnjem tekstu, nalazi se niz tvrdnji na koje očekujemo vaš odgovor. Molimo vas da se koristite skalom od 1 do 7 kako bi izrazili svoj stav o moralnosti navedene tvrdnje, pri čemu vrijednost 7 predstavlja stav **potpuno nemoralno**, a vrijednost 1 stav **potpuno ispravno i moralno**.

<i>Skala svakodnevnih moralnih dilema</i>	Potpuno moralno ponašanje		Niti moralno, niti nemoralno			Potpuno nemoralno ponašanje	
	1	2	3	4	5	6	7
1. Lagati nastavniku o zbiru bodova na testu tokom evaluacije.	1	2	3	4	5	6	7
2. Uzeti novac od osiguranja na osnovu lažne povrede.	1	2	3	4	5	6	7
3. Nepropisno parkiranje vozila na mjesto označeno za hendikepirane osobe.	1	2	3	4	5	6	7
4. Korištenje tuđe četkice za zube bez dozvole/pitanja.	1	2	3	4	5	6	7
5. Spakovati stvari za put u zadnjem trenutku.	1	2	3	4	5	6	7
6. Buditi se kasno iako znaš da te čeka naporan dan.	1	2	3	4	5	6	7
7. Ne pružiti pomoć ženi koja nosi kese pune namirnica.	1	2	3	4	5	6	7
8. Ne pružiti pomoć vozaču čije je vozilo zaglavilo u snijegu.	1	2	3	4	5	6	7
9. Osamnaestogodišnja djevojka koja krši svoj zavjet te stupa u seksualne odnose prije braka.	1	2	3	4	5	6	7
10. Ispijanje deset boca piva na zabavi te povraćanje nekoliko puta.	1	2	3	4	5	6	7
11. Ne oprati ruke nakon velike nužde, a potom sebi spremi večeru.	1	2	3	4	5	6	7
12. Nositi iste pantalone tri sedmice bez pranja.	1	2	3	4	5	6	7
13. Koristiti javni prevoz bez posjedovanja karte	1	2	3	4	5	6	7
14. Dati mito službenom licu	1	2	3	4	5	6	7
15. Pregledati poruku na tuđem telefonu bez dozvole	1	2	3	4	5	6	7
16. Uzeti i zadržati olovku iz banke	1	2	3	4	5	6	7
17. Svojim vozilom zaparati drugo vozilo koje je parkirano, a onda napustiti mjesto događaja	1	2	3	4	5	6	7
18. Zadržati novac pronađen na ulici iako smo vidjeli kome je ispaao	1	2	3	4	5	6	7
19. Posuditi neki predmet od prijatelja i ne vratiti mu sve dok on ne traži	1	2	3	4	5	6	7
20. Šapnuti odgovor kolegi tokom ispita	1	2	3	4	5	6	7

Prilog 3. Skala stavova prema nevjeri – ATIS skala

Nevjera se definiše kao nevjerno ponašanje u monogamnom odnosu. Svrha ove skale je unaprijediti razumijevanje onoga što različite osobe misle i osjećaju o problemima koji su povezani sa nevjerom. Ne postoje ispravni ili pogrešni odgovori na bilo koju od ovih tvrdnji; zanimaju nas jedino iskrene reakcije i mišljenja. Molimo da svaku izjavu pažljivo pročitate i odgovorite vodeći se sljedećom skalom:

	1	2	3	4	5	6	7
<i>Nikako se ne slažem</i>							<i>U potpunosti se slažem</i>
1.Nevjera nikad nikog nije povrijedila.	1	2	3	4	5	6	7
2.Nevjera u bračnom odnosu je razlog za razvod.	1	2	3	4	5	6	7
3.Nevjera je prihvatljiva kao odmazda za nevjernost.	1	2	3	4	5	6	7
4.Biti nevjeran je dio ljudske prirode.	1	2	3	4	5	6	7
5.Online internet ponašanje (npr. sex platforme za dopisivanje, pornografski sajtovi) je čin nevjere.	1	2	3	4	5	6	6
6.Nevjera je moralno pogrešna u svim slučajevima, neovisno o okolnostima.	1	2	3	4	5	6	7
7.Nevjera u vezi je jedna od najnečasnijih stvari koju osoba može uraditi.	1	2	3	4	5	6	7
8.Nevjera ne dolazi u obzir ni pod kakvim okolnostima ako je par u braku.	1	2	3	4	5	6	7
9.Ne bi mi smetalo da je osoba sa kojom sam u vezi nevjerna, sve dok ja za to ne znam.	1	2	3	4	5	6	7
10.Moja nevjera bi mi bila prihvatljiva, ali ne i nevjera osobe sa kojom sam u vezi.	1	2	3	4	5	6	7
11.Prevario/la bih partnera/icu ako bih znao/la da nikada neće saznati.	1	2	3	4	5	6	7
12.Ako bih znao/la da me osoba sa kojom sam u vezi vara, suočio/la bih ga/ju s tim.	1	2	3	4	5	6	7

Prilog 4. Death Anxiety scale – DAS skala prilagođena COVID 19 uvjetima

Od početka 2020.godine Svijet se suočava sa izuzetno velikim izazovom uslijed pojave COVID19 virusa. Ovaj upitnik želi da ispita Vaše stavove na nekoliko tvrdnji u toku trajanja pandemije COVID19 virusa. Na svaku tvrdnju iskažite svoje slaganje na skali od 1 do 5, pri čemu vrijednost 5 predstavlja stav ‘‘U potpunosti se slažem’’ dok vrijednost 1 predstavlja stav ‘‘U potpunosti se ne slažem’’.

1	2	3	4	5		
<i>Nikako se ne slažem</i>				<i>U potpunosti se slažem</i>		
1. Često mislim da sam možda zaražen sa COVID19		1	2	3	4	5
2. Mislim da bih bio sretniji/a ako bih zanemario činjenicu da je COVID19 smrtonosan virus		1	2	3	4	5
3. Nervira me priča o broju preminulih uslijed zaraze COVID19 virusom		1	2	3	4	5
4. Situacija sa COVID19 uzrokuje da se plašim smrti više nego većina ljudi		1	2	3	4	5
5. Zbog situacije sa COVID19, jako sam zabrinut/a za svoje zdravlje		1	2	3	4	5
6. Kada vidim vijesti na društvenim mrežama o COVID19, osjećam se nervozno i uznemireno		1	2	3	4	5
7. Kada sam napolju, imam osjećaj da su COVID19 čestice svuda oko mene		1	2	3	4	5
8. Izbjegavam izlaziti napolje jer se brinem da bih se mogao/la zaraziti sa COVID19		1	2	3	4	5
9. Zaraza sa COVID19 je najgora stvar koja mi se može desiti		1	2	3	4	5
10. Vrlo često razmišljam da li će COVID19 biti uzrok moje smrti		1	2	3	4	5

Prilog 5. Upitnik općih informacija

Upitnik općih informacija

Dob

Spol *Muški* *Ženski*

Da li ste trenutno u romantičnom odnosu? *Da* *Ne*

Da li ste nekad prevarili sadašnjeg, ili nekog od bivših partnera ? *Da* *Ne*

Da li smatrate da vas je neki od vaših partnera nekada prevario ? *Da* *Ne*

Vaša seksualna orijentacija ?

Heteroseksualna orijentacija *Homoseksualna ili biseksualna orijentacija* *Ne bih da se izjasnim*

Bračni status vaših roditelja? *U braku* *Rastavljeni*

Da li ste ikada sumnjali u bračnu vjernost svojih roditelja ? *Da* *Ne* *Ne bih da se izjasnim*

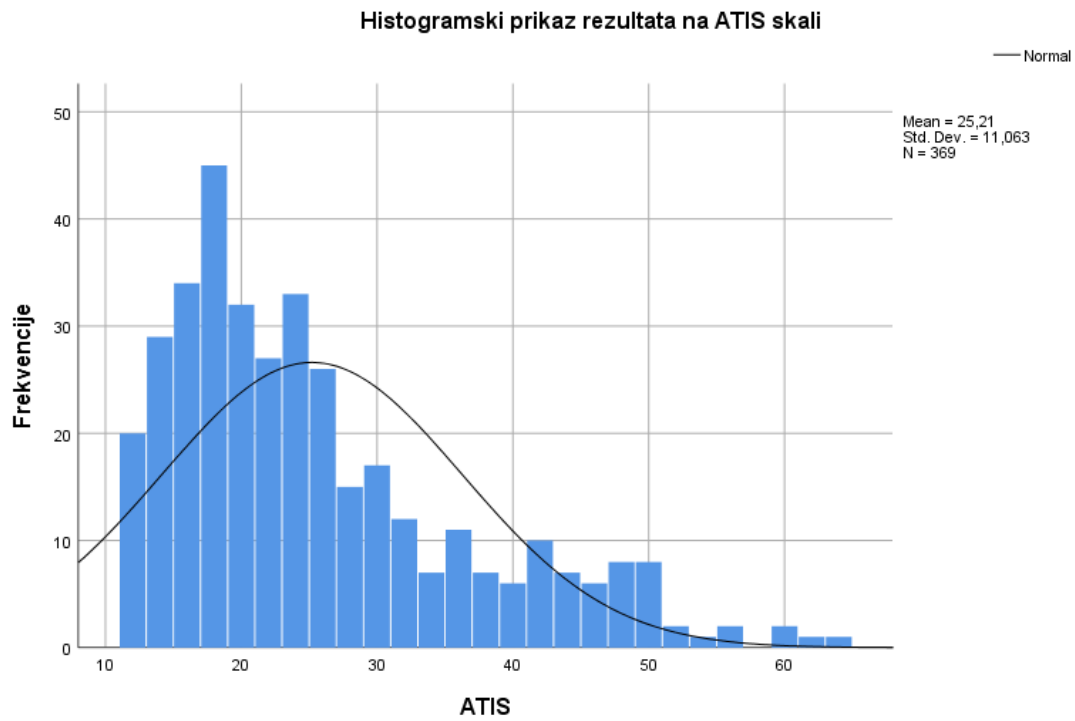
Prema vašem mišljenju, koliko ste ljubomorna osoba ? *Nimalo* *1* *2* *3* *4* *5* *6* *7* *Jako*

Da li ste nekad tokom života imali iskustva jako bliska smrti/ bili jako zabrinuti za vaš život (bolest ili neposredna životno ugrožavajuća situacija) ? *Da* *Ne*

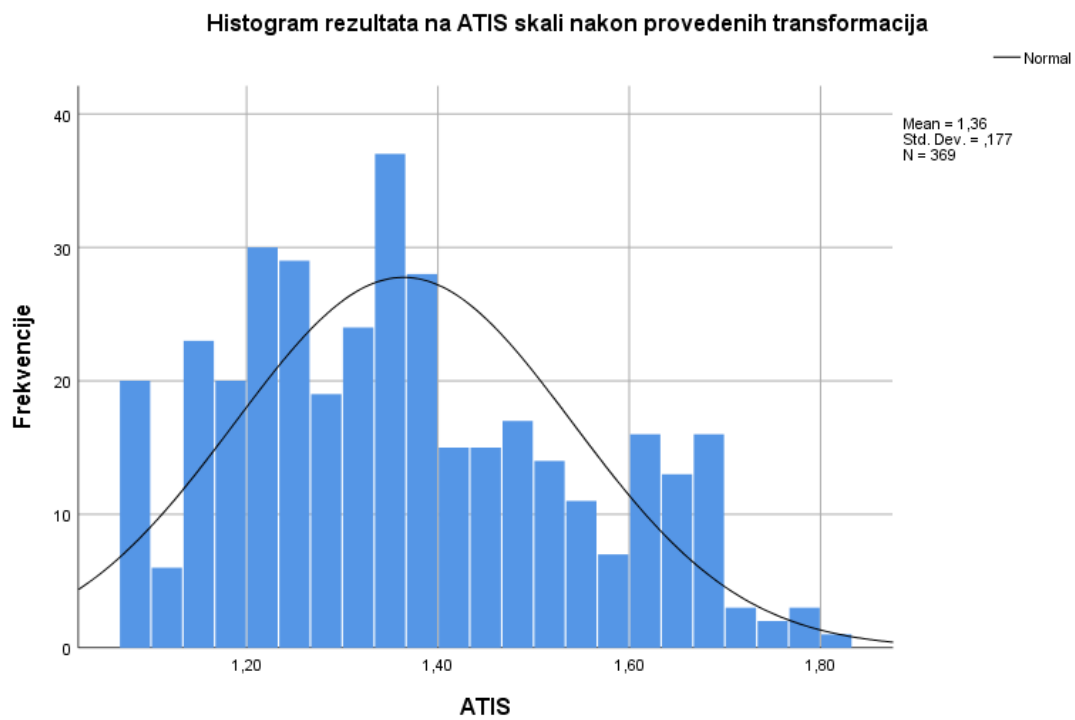
Koliko ste zabrinuti za vaše sveopće zdravlje ? *Nimalo* *1* *2* *3* *4* *5* *6* *7* *Jako*

Prema vašem mišljenju, čime se bavi ovo istraživanje?

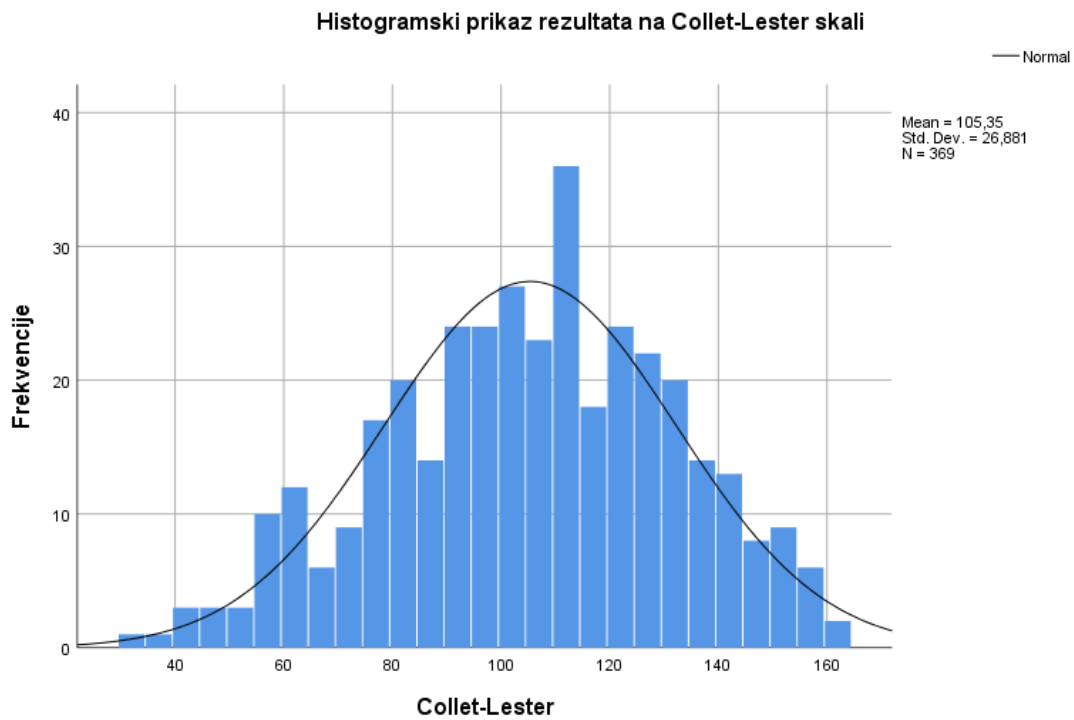
Prilog 6.

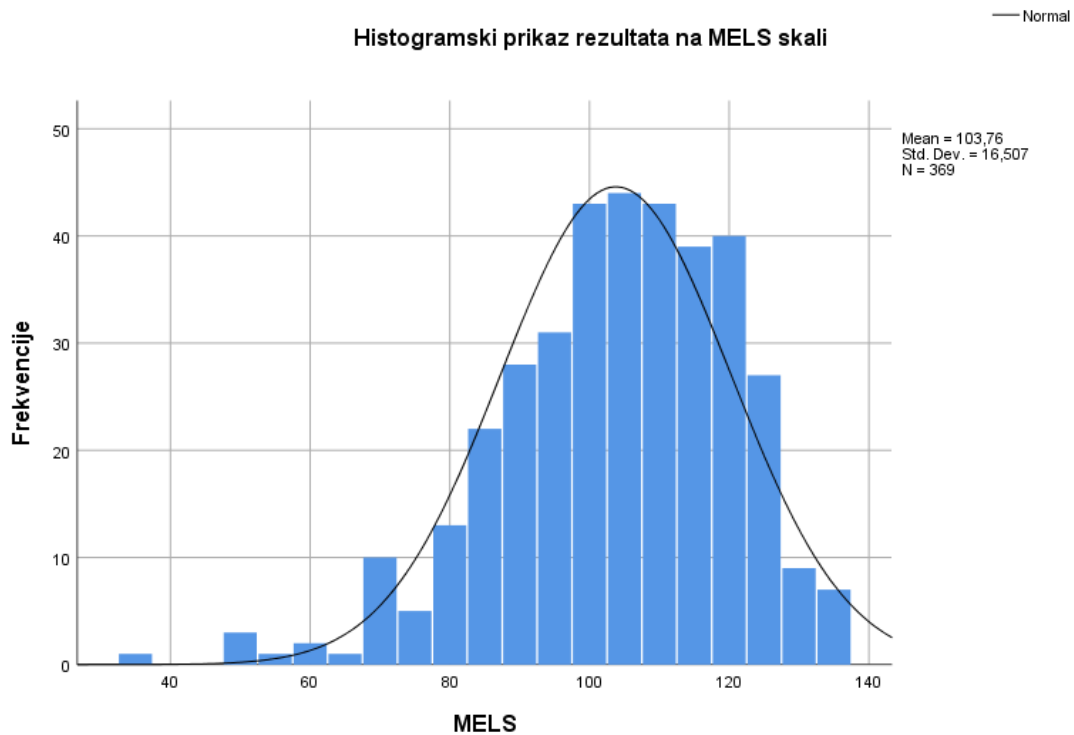
Prilog 7.

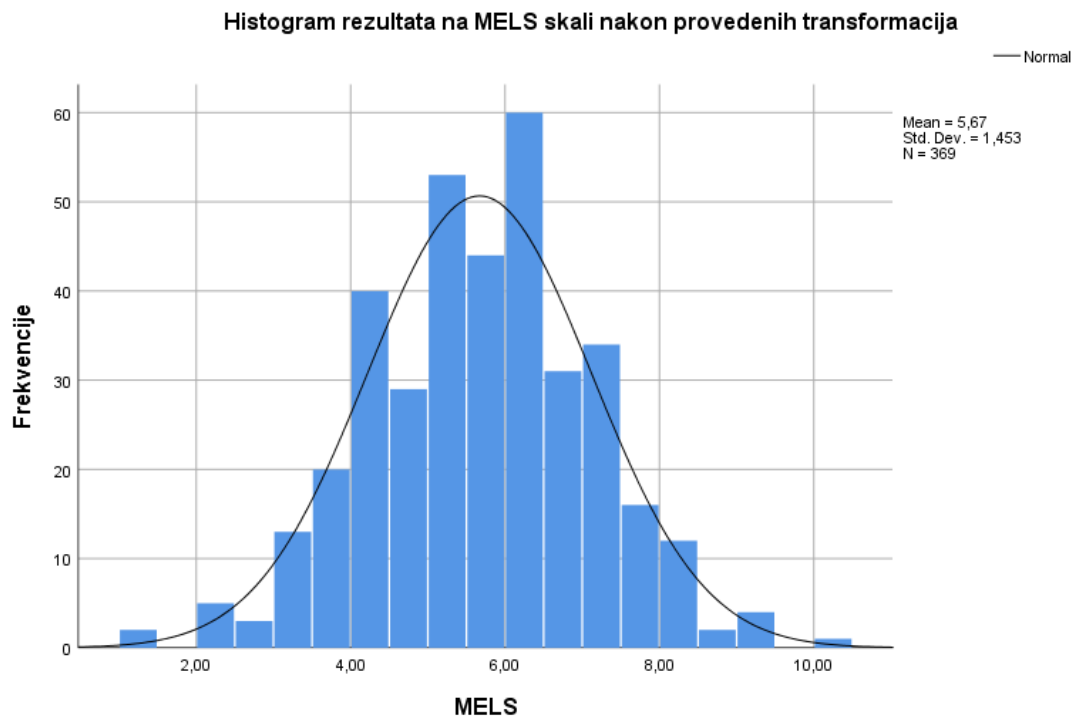
Prilog 8.

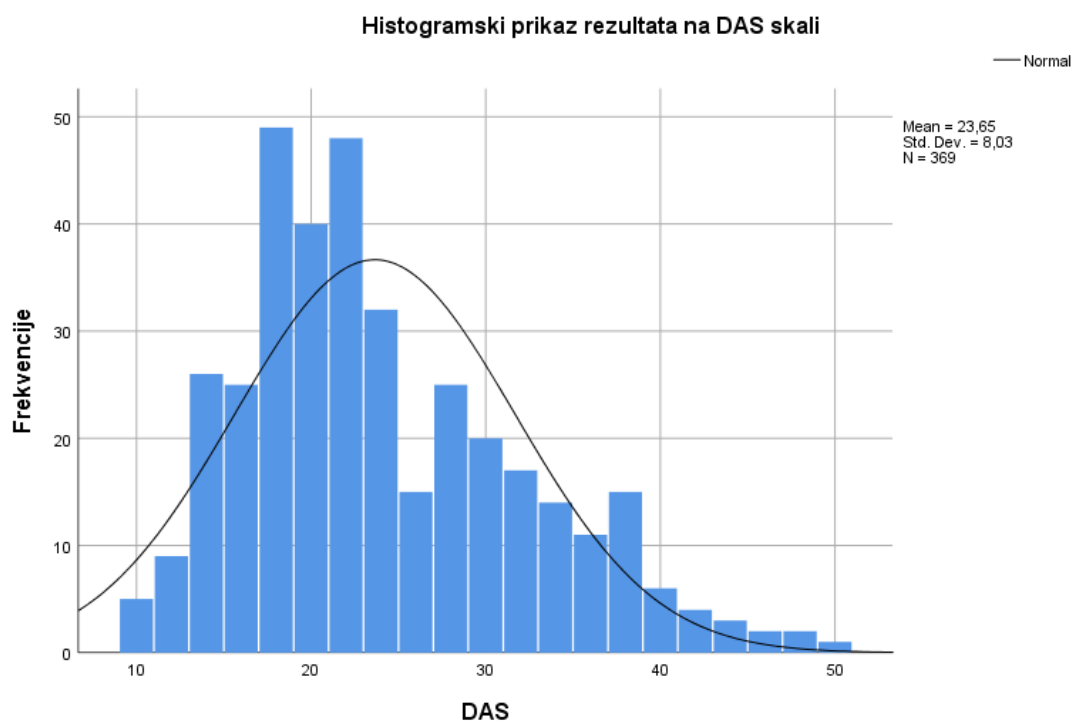
Prilog 9.

Prilog 10.

Prilog 11.

Prilog 12.

